VILNIAUS UNIVERSITETAS

FILOLOGIJOS FAKULTETAS

LIETUVIŲ KALBOS KATEDRA

Simona Šmigelskaitė

Lietuvių filologija ir užsienio kalbos (ispanų) studijų programa

Regioninis variantiškumas iš perceptyviosios dialektologijos perspektyvos (Biržų ir Plungės atvejis)

Bakalauro darbas

Darbo vadovas prof. dr. Vytautas Kardelis

Ginti leidžiama .....

2017 m. gegužės 25 d.

VILNIUS, 2017

Anotacija

Simona Šmigelskaitė, *Regioninis variantiškumas iš perceptyviosios dialektologijos perspektyvos (Biržų ir Plungės atvejis)*. Bakalauro darbas, vadovas prof. dr. Vytautas Kardelis, Vilniaus universitetas, Filologijos fakultetas, 2017, 39 p.

Raktažodžiai: perceptyvioji dialektologija, tarmė, apklausa, sociolingvistiniai kintamieji, regionas, vertinimas.

Baigiamajame bakalauro darbe *Regioninis variantiškumas iš perceptyviosios dialektologijos perspektyvos (Biržų ir Plungės atvejis)* yra palyginti skirtinguose regionuose gyvenančių žmonių dialekto vartojimas ir suvokimas, taip pat analizuotas dialekto kitimas per kartas, atkreiptas dėmesys į aplinkos įtaką. Tyrimui atlikti buvo pasitelktas kokybinės apklausos metodas, o tyrimo dalyviai pasirinkti pagal maksimaliai įvairių atvejų atranką. Klausimynas sudarytas vadovaujantis Lietuvių kalbos institute atliktu tyrimu *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida*. Tiriamąją dalį sudaro regioninio variantiškumo tyrimas ir gautų duomenų palyginimas. Tyrimui naudota medžiaga – 60 įvairioms amžiaus grupėms priklausančių žmonių po 30 iš Biržų ir Plungės miestų. Tyrimo metu paaiškėjo, kad ne visi tarmės teritorijoje gyvenantys ir apklausoje dalyvavę žmonės dialektą supranta vienodai, pastebėta ryškių tarmės vartojimo pokyčių tarp skirtingų kartų ir aplinkos įtakos. Darbas galėtų būti naudingas lingvistams, sociolingvistams ir tiems, kurie domisi dialektų vartojimu ir kaita.

Turinys

Įvadas **3**
1. Teoriniai regioninio variantiškumo tyrimo pagrindai **5**
1.1. Perceptyviosios dialektologijos samprata 5
1.2. Aukštaičių ir žemaičių tarmių klasifikacija 6
2. Regioninio variantiškumo tyrimas **7**
2.1. Empirinio tyrimo aprašymas 7
2.2. Regioninio variantiškumo tyrimas Biržuose 9
2.2.1. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų amžius ir lytis 9
2.2.2. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų gimimo ir gyvenamoji vietos, migracija 10
2.2.3. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų išsilavinimas, profesija, darbas 10
2.2.4. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų kalbų mokėjimas 12
2.2.5. Sociolingvistiniai kintamieji: tarminis kalbėjimas 14
2.2.6. Tarmiškai kalbančio žmogaus vertinimas 19
2.2.7. Vyresnių kartų tarminis kalbėjimas ir kalbos skirtumai 19
2.2.8. Tarmės skirtumai aplinkiniuose miesteliuose ir kaimuose 20
2.3. Regioninio variantiškumo tyrimas Plungėje 21
2.3.1. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų amžius ir lytis 21
2.3.2. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų gimimo ir gyvenamoji vietos, migracija 22
2.3.3. Sociolingvistiniai kintamieji: išsilavinimas, profesija, darbas 23
2.3.4. Sociolingvistiniai kintamieji: kalbų mokėjimas 24
2.3.5. Sociolingvistiniai kintamieji: tarminis kalbėjimas 26
2.3.6. Tarmiškai kalbančio žmogaus vertinimas 29
2.3.7. Vyresnių kartų tarminis kalbėjimas ir kalbos skirtumai 29
2.3.8. Tarmės skirtumai aplinkiniuose miestuose ir kaimuose 30
2.4. Duomenų palyginimas 30
Išvados 36
Literatūra 37
Summary 38
Priedai 39

Įvadas

Temos aktualumas ir naujumas. Tarmės – tautos istorijos ir paveldo dalis. Daugelis žmonių, mokančių tarmę, jaučiasi saviti, išskirtiniai, artimesni savo šaliai, patriotai. Žinoma, ne visi kalbantys tarmiškai taip jaučiasi; šitaip susiformuoja žmonių požiūris į tarmę ir savo šalies paveldą. Dėl šios priežasties yra svarbu tirti žmonių kalbines nuostatas, kaip suvokiama konkrečioje tarmės teritorijoje gyvenančių asmenų kalba, kaip ji kinta per kartas ir kokią įtaką daro aplinka.

Lietuvių lingvistų darbuose gana daug tyrinėta dialektologija ir smulkesnės jos šakos. Šis bakalauro darbas paremtas perceptyviosios dialektologijos teorinėmis prielaidomis ir metodologija. Tarmės pradėtos tirti gana seniai, bet nuolatos jos vartojamos skirtingų žmonių, todėl svarbu analizuoti ir stebėti pokyčius. Dėl šios priežasties šis darbas yra naujas lingvistikos ir sociolingvistikos mokslų požiūriu.

Darbo objektas, tikslas ir uždaviniai. Šio darbo objektas – skirtingų Lietuvos tarmių – aukštaičių ir žemaičių – teritorijose (Biržų ir Plungės miestuose) gyvenančių žmonių tarminė kalba. **Tikslas** – ištirti ir palyginti žmonių, gyvenančių dviejuose miestuose ir priklausančių skirtingoms tarmėms, kalbos suvokimą, tarmės vartojimą, kaitą per kartas bei įtaką, atsižvelgiant į sociolingvistinius kintamuosius (amžių, lytį, išsilavinimą, darbą, mokamas kalbas) (Bauer 2011, 5). Kad tikslas būtų pasiektas, keliami tokie **uždaviniai**:

1. parengti klausimyną pagal kurį būtų vykdoma apklausa.
2. Apklausti po 30, kuo įvairesnio amžiaus ir išsilavinimo, žmonių iš kiekvieno tiriamo punkto.
3. Gautus duomenis suklasifikuoti pagal klausimo tipą ir panašius atsakymus, o išsiskyrusius atsakymus aptarti atskirai.
4. Išnagrinėti respondentų atsakymus, atkreipiant dėmesį į tarmės vartojimo skirtumus pagal sociolingvistinius kintamuosius, tarmės supratimą ir vertinimą.
5. Palyginti gautų rezultatų (aukštaičių ir žemaičių respondentų kalbinio suvokimo, vertinimo ir įtakos) panašumus ir skirtumus.

Tiriamoji medžiaga ir metodai. Tiriamąją medžiagą sudaro 60 (po 30 iš kiekvieno punkto) įvairaus amžiaus, lyties ir išsilavinimo respondentų atsakymai į klausimyną[1]. Tyrimo medžiaga buvo rinkta žodžiu 2017 m. kovo mėnesį Biržų punkte ir tų pačių metų balandžio mėnesį Plungės punkte.

[1] Klausimynas pateikiamas priede.

Mokslo tikslams, norėta pokalbius įrašyti, todėl tiriamąją medžiagą sudaro žodinė apklausa ir garso įrašai.

Perceptyvinės dialektologijos srityje, iš lietuvių lingvistų, daugiausiai dirba Daiva Aliūkaitė (2008, 2009), todėl šiame darbe buvo pasiremta minėtos mokslininkės tyrimų rezultatais. Taip pat buvo remtasi Lietuvių kalbos institute atlikto projekto *XXI a. lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir komentarai)* idėjomis. Tyrimą vykdyti buvo pasitelkta iš dalies struktūruoto kokybinio[2] interviu metodas (Gaižauskaitė, Valavičienė 2016, 19–20). Remiantis šiuo metodu buvo parengta 19 atviro tipo klausimų. Anketos turinys buvo sudarytas pagal Lietuvių kalbos institute atlikto *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* tyrimo šabloną, orientuojantis į perceptyviąją dialektologiją. Pirmiausia kreiptas dėmesys į tarmės vartojimą atsižvelgiant į sociolingvistinius kintamuosius, vėliau analizuotas vertinimas.

Darbo struktūra. Šį bakalauro darbą sudaro teorinė ir tiriamoji dalys. Teorinėje dalyje aptarta perceptyviosios dialektologijos samprata, priminta lietuvių kalbos tarmių klasifikacija. Tiriamoje dalyje aptarti ir analizuoti respondentų atsakymai į parengtą klausimyną, lyginti Biržų ir Plungės punktų rezultatai. Darbo pabaigoje pateiktos išvados, rodančios, kad kelti tyrimo tikslai įgyvendinti. Taip pat pridėtas naudotos literatūros ir šaltinių sąrašas. Darbe pateikti 8 paveikslai.

[2] Kokybinis interviu – kokôbinis tyrímas (angl. qualitative research, pranc. Recherche qualitative (f), rus. качественное исследование, vok. Qualitative Forschung (f)) mokslinio tyrimo metodas, naudojamas kokybiniams duomenims analizuoti. Δ taikomi tada, kai nėra teorijos ir išankstinių hipotezių, kai norima išsiaiškinti subjektyvias prasmes (http://www.lsk.flf.vu.lt/file/Lingvodidaktikos_terminu_zodynas___2012_2.pdf (žiūrėta 2017-05-22)).

1. Teoriniai regioninio variantiškumo tyrimo pagrindai

1.1. Perceptyviosios dialektologijos samprata

Mokslininkų akiratyje tarmės pasirodė dar XIX amžiuje, tačiau intensyviai tiriamos iki šiol. Šis tarmių mokslas lingvistų vadinamas dialektologija[3]. Kadangi teorinis dialektologijos modelis yra įvairialypis, juo negalima aprėpti visų tarmės tyrinėjimo sričių. Tam buvo sukurta ir pasiūlyta L. Milroy ir M. Gordono sąvoka (Milroy, Gordon 2003, 11–15, 19–22, iš Aliūkaitė 2008, 1) „tradicinės dialektologijos adaptacija“. Ši sąvoka vartojama apibūdinti su kalbos variantų tyrimais susijusius reiškinius, kuriems priklauso ir perceptyvinė dialektologija. Perceptyvinė dialektologija, anot Daivos Aliūkaitės (2008, 1), „skatina tirti subjektyviuosius tarminio kalbėjimo požymius“. Tai reiškia, kad tarminį kalbėjimą galima analizuoti iš įvairių pusių, taip pat iš subjekto perspektyvos. Ši mokslo šaka atsigręžia į pačio kalbos vartotojo nuostatas[4] ir tiria, kaip patys kalbantieji suvokia savo diskursą, ką laiko tarme, teikia duomenų apie tarminės kalbos vartotojo „dialekto kompetenciją“. Tokiu būdu parodomas ne tik žmonių gebėjimas atskirti vieną ar kitą kalbos kodą, bet sukuriamas tarminės kalbos vartojimo vertinimas (Aliūkaitė 2008, 1). Taip pat *dialekto kompetencija* yra susijusi ir su tokiais sociolingvistiniais kintamaisiais kaip amžius, lytis, išsilavinimas ir kt. Pagrindinis šios mokslo šakos tyrimų uždavinys yra sukurti tarminio kalbėtojo vaizdinį, o tam dažniausiai pasitelkiamas *mentalinis žemėlapis (ang. mental map),* kuriame pažymimos atitinkamų punktų ribos ir byloja apie viename ar kitame punkte vyraujančias kalbėjimo ypatybes. Pabrėžtina, kad minėtos mokslininkės teigimu, tokio žemėlapio piešimas yra pagrindinis perceptyviosios dialektologijos tipo tyrimų įrankis, tačiau tai yra tik pirminis, ir ne visada būtinas, žingsnis. Teigiama, kad *mentalinio žemėlapio* užduotis yra „labiau geografinis konceptas, nurodo, koks vietovės(-ių) vaizdinys yra eilinių vertintojų sąmonėje, t. y. atskleidžia erdvinę-kalbinę nuovoką“ (Aliūkaitė 2009, 165–166). Kitaip tariant, žemėlapio užduotis yra koncentruota į geografinę padėtį, šitaip tiriamieji parodo savo kompetenciją apie tarmes, o tai šiame darbe nėra taip svarbu, kaip pats tarminis kalbėjimas, tarmės suvokimas ir vartojimas. Taip pat D. Aliūkaitė teigia, kad *mentalinio žemėlapio* sąvoka plačiąja prasme yra sietina su *dialekto vaizdinio (*ang. *dialect image*) sąvoka, o tai yra „socialinis psichologinis dialekto (tiek regioninio, tiek socialinio) vaizdinys“ (žr. Inoue 1999, 147, iš Aliūkaitė 2009, 166). Tačiau manytina, kad *dialekto vaizdinį* tyrime dalyvaujantys žmonės paprasčiau susidarytų be žemėlapio, o tiesiog nusakant, savo žinias, nuomonę ir vertinimą. Anot D. Aliūkaitės, yra linkstama manyti, kad tyrimo dalyviai nesieja tarmės skirtumų su geografine padėtimi. Taip yra todėl, kad jie neturi tiek šios srities žinių. Dėl šios

[3] http://www.lkz.lt/startas.htm (žiūrėta 2017-05-21).

[4] Kalbínės núostatos (angl. language attitudes, pranc. attitudes linguistiques (f, pl), rus. отношение к языкам, языковые установки, vok. Spracheinstellung (f)) kalbos vartotojo nusiteikimas savo gimtosios ar kitų kalbų atžvilgiu (http://www.lsk.flf.vu.lt/file/Lingvodidaktikos_terminu_zodynas___2012_2.pdf (žiūrėta 2017-05-22)).

ir anksčiau minėtų priežasčių, šiame darbe regioninį variantiškumą pasirinkta tirti be *mentalinio žemėlapio*, bet pasitelkus perceptyvinės dialektologijos principu parengtą apklausą, kurios metu žmonių *dialekto vaizdinys* buvo kurtas gilinantis į sociolingvistinius kintamuosius, respondentų požiūrį ir vertinimą į tarmę ir pan.

1.2. Aukštaičių ir žemaičių tarmių klasifikacija

Lietuvių tarmės nuo seno buvo skirtingų lingvistų klasifikuotos, vėliau kitų šios srities mokslininkų pildytos. Šiame darbe pasirinkta Alekso Girdenio ir Zigmo Zinkevičiaus lietuvių kalbos tarmių klasifikacija. Pagal minėtų mokslininkų klasifikaciją išskirtos dvi pagrindinės lietuvių kalbos tarmės – aukštaičių ir žemaičių, o pastarosios – toliau grupuotos pagal pasaulio dalių pavadinimus (taip pavadintos patarmės), vėliau šnektos įvardytos panaudojant didesnių šalies miestų pavadinimus (Leskauskaitė 2014, 105). Regioninio variantiškumo tyrimui atlikti, buvo pasirinkta analizuoti dviejų tarmių kalbas. Biržai yra rytinėje šalies dalyje, arčiausiai esantis didesnis miestas yra Panevėžys, taigi minėto miesto tarmė priklauso rytų aukštaičiams panevėžiškiams. Tokia pati situacija ir su Plunge. Miestas yra šiaurės Lietuvoje, o pagal stambesnį miestą priskirtas kretingiškiams, todėl priklauso šiaurės žemaičiams kretingiškiams. Pabrėžtina, kad abiejų šių tarmių klasifikacijos metodas pasirinktas neatsitiktinai. Minėti didesni miestai yra skirties taškas kitoms šnektoms, kurios atskirtos pagal tam tikras ypatybes. Jau išsiaiškinta, kad Biržų miesto tarmė priklauso rytų aukštaičiams panevėžiškiams; ji nuo žemaičių skiriasi nepakitusiu *ie* ir *uo* tarimu, o nuo kitų aukštaičių – skirtingu mišriųjų dvigarsių *an, am, en, em* tarimu ir skirtingu „buvusių nosinių *ą* ir *ę* atliepiniais“. Plungės tarmė yra šiaurės žemaičių kretingiškių ir nuo kitų žemaičių kalbos skiriasi ne tik visais atvejais platinamu *i* ir *u* tarimu, bet ir tuo, kad (ne kaip aukštaičiai) neišlaiko *ie* ir *uo*, jie tampa atvirkštiniais – *ei* ir *ou* (ten pat 105–106).

Kadangi šiame darbe yra svarbiau bendrasis tarmės vartojimas, sociolingvistiniai kintamieji, tarmės suvokimas ir bendro pobūdžio (leksikos ar pačių respondentų įvardijamų fonetikos pokyčių) kaita per kartas, tyrimo metu nėra analizuotos konkrečios tarmės ypatybės ir teorinėje dalyje plačiau neaptartos.

2. Regioninio variantiškumo tyrimas

2.1. Empirinio tyrimo aprašymas

Empirinio tyrimo tikslas ir uždaviniai. Šiame darbe tirta dviejuose Lietuvos miestuose gyvenančių žmonių kalba: aukštaičių tarmė, paplitusi Biržuose ir žemaičių tarmė – Plungėje. Tyrimo tikslas yra palyginti žmonių, gyvenančių dviejuose miestuose ir priklausančių skirtingoms tarmėms, kalbos suvokimą, pačios tarmės vartojimą, jos kitimą per kartas ir aplinkos įtaką.

Tyrimo laikas ir vieta. Tyrimas vyko žodžiu 2017 m. kovo mėnesį Biržuose ir tų pačių metų balandžio mėnesį Plungėje, todėl tyrimas rodo, kokius duomenis pateikė konkretūs apklausti žmonės. Tiek Aukštaitijoje, tiek Žemaitijoje tyrimas vyko apklausiant žmones įvairiose miesto vietose, kurios sugrupuotos į bendresnes aplinkas: bibliotekos ir mokymo įstaigos, kultūrinės institucijos, prekybos ir paslaugų vietos, buitinė aplinka[5]. Pirmame punkte intensyviausiai tyrimas vyko prekybos ir paslaugų, o antrame – bibliotekos ir mokymo įstaigų aplinkose.

Tyrimo eiga ir metodai. Kadangi tyrimas Aukštaitijoje ir Žemaitijoje vyko skirtingu metu ir ne kartu, abi tyrimo dalys aprašytos atskirai, vėliau pateiktas gautų rezultatų apibendrinimas, kur jie palyginti. Tyrimui atlikti pasitelktas kokybinės apklausos metodas, kuris padėjo gauti išsamesnius ir nuoširdesnius respondentų atsakymus. Minėtas apklausos metodas šiam bakalauro darbui tiko, nes, anot I. Gaižauskaitės ir N. Valavičienės (2016, 14–15), „kokybiniu tyrimu nesiekiama testuoti teorijų (tikrinti žmonių teiginių), tačiau plėtojamos empiriniais faktais pagrįstos teorijos (jos kuriamos iš gautų duomenų). Kokybinis tyrimas įvertina tai, kad požiūriai ir praktikos skiriasi, nes nesutampa subjektyvios perspektyvos ir su jomis susiję socialiniai, biografiniai kontekstai“ (ten pat). Taip pat mokslininkės pabrėžia, kad šiam tyrimo tipui labai svarbus informantų požiūris ir supratimas į tam tikrą dalyką. Būtent visos minėtos kokybinės apklausos savybės yra būdingos perceptyvinės dialektologijos tyrimams ir buvo svarbios regioninio variantiškumo tyrimui. Šiuo metodu stengtasi sužinoti nuostatas ir supratimą apie tarmės vartojimą. Taip pat minėtina, kad apklausai taikyti sociologijos metodai, kuriais remiasi dialektologai ir sociolingvistai. Abiejuose punktuose respondentai buvo parinkti pagal maksimaliai įvairių atvejų atranką (Gaižauskaitė, Valavičienė 2016, 45) norint ištirti kuo įvairesnių respondentų kalbą, ir atsižvelgta į tai, kad jie būtų pilnamečiai ir galėtų dalyvauti apklausoje. Gauti apklausos duomenys pagal klausimą susisteminti grupuojant tokius pačius ar labai panašius atsakymus, o išsamesni ir įdomesni atsakymai – dar pakomentuoti plačiau,

[5] Biržai: 1 – miesto viešoji biblioteka, 2 – Biržų krašto muziejus „Sėla“, 3 – dėvėtų drabužių parduotuvė, fotostudija „FUJIMA“, knygynas „Pegasas“, optika, siuvimo reikmenų parduotuvė, 4 – namai, parkas. Plungė: 1 – miesto viešoji biblioteka, vaikų biblioteka, Plungės „Senamiesčio“ mokykla, 2 – kultūros centras, Žemaičių dailės muziejus, įsikūręs Oginskių dvare, 3 – parduotuvė, 4 – parkas, senelių namai.

cituoti[6]. Pirmiausia aptarti sociolingvistiniai kintamieji, vėliau pereita prie vertinimo. Jei respondentas neturi šaknų Biržuose ar Plungėje (ir šių miestų rajonuose), tėvų ir senelių tarminis kalbėjimas neanalizuotas. Svarbu paminėti, kad toliau aptarti duomenys buvo pateikti anonimiškai ir nebuvo niekaip viešinti, todėl kalbant apie konkretų respondentą, pastarasis buvo įvardytas vyriškos giminės daiktavardžiu neatsižvelgiant į tyrime dalyvavusio žmogaus lytį (pavyzdžiui, *respondentas, apklaustasis* ir pan.).

Iš pradžių buvo gautas sutikimas vykdyti apklausą pasirinktose vietose, gauti respondentų sutikimai juos apklausti ir įrašyti pokalbį (respondentų, sutikusių įrašyti pokalbį, buvo labai nedaug: Biržuose 10, o Plungėje – 5 žmonės). Gavus arba negavus sutikimą pokalbį įrašyti, pašnekovai buvo kalbinti pagal iš anksto parengtą klausimyną.

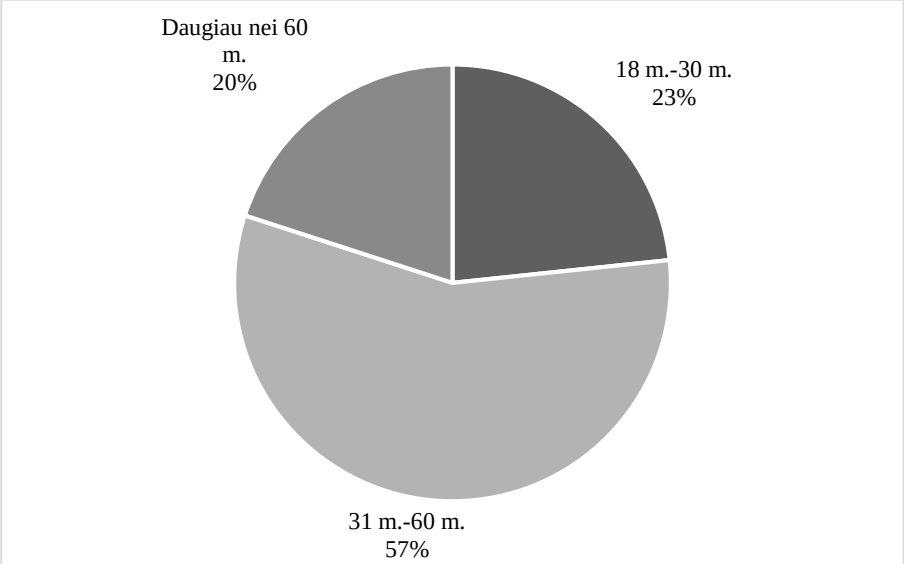
Pokalbis buvo vykdomas taip: iš pradžių buvo paklausta respondento vardo, kad pokalbis vyktų sklandžiau ir būtų paprasčiau kreiptis, vėliau buvo klausta sociolingvistinių kintamųjų: gimimo datos, kad galima būtų respondentą priskirti atitinkamai amžiaus grupei, gimimo bei dabartinės gyvenamosios vietos (svarbu tik miesto ar mažesnės gyvenvietės pavadinimas) ir apie migraciją. Toliau į sociolingvistinių kintamųjų grupę įtraukta išsilavinimo, profesijos, darbų ir mokamų kalbų klausimai. Tuo norėta sužinoti, ar sociolingvistiniai kintamieji turi įtakos tarmės vartojimui. Likę apklausos klausimai buvo susiję su tarminiu kalbėjimu: buvo pasikalbėta apie respondentų, jų giminių tarminį kalbėjimą ir (ne)pastebimus skirtumus. Svarbu sužinoti, kaip kalbantysis išmoko tarmės ir kokia jo savijauta vartojant tarmę. Pabaigoje buvo prašyta pakomentuoti aplinkinių miestų / kaimų tarmės skirtumus (jei tokius jaučia). Apklausos metu buvo stengtasi palaikyti paprastą pokalbį ir ne eilės tvarka vis užduoti tyrimui rūpimus klausimus. Tokiu būdu siekta nesukelti žmonėms streso, palaikyti akių kontaktą, šypsotis, kad būtų gauti nuoširdūs atsakymai. Derėtų paminėti, kad ne visi respondentai norėjo apklausai skirti daug laiko (o kai kurie iš viso atsisakė joje dalyvauti), todėl vėliau stengtasi negaišinti daug laiko ir klausti tik rūpimų aspektų. Vykdant apklausą buvo atkreiptas dėmesys į pašnekovo elgesį: kalbėjo draugiškai, noriai, pasakojo išsamiai ar atsakymai trumpi, jaučiamas nenoras kalbėti, atsakoma atmestinai.

[6] Respondentų atsakymai cituojami ne tarmiškai, o standartine lietuvių kalba, tačiau šnekamosios kalbos elementai paliekami, o išsakytos dėstomos mintys nekoreguojamos.

2.2. Regioninio variantiškumo tyrimas Biržuose

2.2.1. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų amžius ir lytis

Tyrimui Biržuose atlikti buvo apklausta 30 įvairaus amžiaus žmonių. Apklausoje dalyvavo 9 vyrai ir 21 moteris. Abiejų lyčių respondentai buvo nuo 18 metų ir vėliau suskirstyti į tris amžiaus grupes: nuo 18 m. iki 30 m., nuo 31 m. iki 60 m. ir daugiau nei 60 m. turintys asmenys (žr. 1 pav.).

1 pav. *Respondentų amžiaus grupės (%)*

Šiame paveiksle matyti, kad didžiąją dalį (17) apklausoje dalyvavusių žmonių sudaro vidurinės grupės (31 m.–60 m.) asmenys, daugiausia turintys tarp 40–50 m. Kitos dvi dalys yra apylygės: 7 respondentai turintys 18 m.–30 m. ir 6, kuriems yra sukakę daugiau nei 60 m.

Toks amžiaus grupių skirstymas pasirinktas todėl, nes visame tyrime yra svarbus respondentų amžius ir yra vienas iš pagrindinių faktorių, kodėl tarminė kalba gali kisti, o skiriamosiose grupėse susiformuos skirtingų kartų nuostatos, kurios buvo matytos ir sietos su kitais klausimais.

Rezultatai apie respondentų amžių yra tokie, nes apklausa buvo vykdoma įvairiose miesto institucijose; pirmiausia apklausiant jau pakankamai metų tam tikrą darbą dirbantį personalą, vėliau – jose apsilankančius žmones. Panagrinėjus turimus duomenis iš tyrime dalyvavusių asmenų ir pasitelkus Lietuvos Statistikos Departamento rezultatus apie Biržuose gyvenančius žmones[7], galima teigti, kad Biržų miesto informantai, atstovaujantys jaunąją kartą (18m.–30 m.), pasirenka išvykti į

[7] Nuo 2017 m. pradžios, Biržų savivaldybėje daugiausia gyvena 56 metų žmonės (http://www.stat.gov.lt/ (žiūrėta 2017-05-03)).

didmiesčius, o viduriniosios amžiaus grupės (nuo 31 m. iki 60 m.) žmonių yra daugiausia. 6 asmenys, sulaukę daugiau nei 60 m. buvo apklausti vaikščiojantys parke arba apsilankę bibliotekoje.

2.2.2. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų gimimo ir gyvenamoji vietos, migracija

Toliau respondentų buvo klausta, kur tiksliai jie gimė ir ar kuriuo nors gyvenimo etapu keitė savo gyvenamąją vietą. Beveik pusė respondentų (14) gimė pačiuose Biržuose, 7 atsakiusieji teigė, kad gimė įvairiuose Biržų rajono kaimuose (Ageniškio, Baciškių, Kvetkų, Padmargeniškių[8]), Papilyje, Vabalninkuose, o vienas asmuo atsisakė patikslinti savo gimimo vietą ir ją įvardino tiesiog Biržų rajonu. Kiti respondentai yra gimę Šakių (2), Kauno (1), Pasvalio (1), Pakruojo (1), Rokiškio (1) rajonuose, Panevėžyje (2), Pasvalyje (1). Vykdant apklausą paaiškėjo, kad 4 iš 7 pirmosios amžiaus grupės respondentų gyvena Vilniuje, 1 sako, kad yra registruotas Biržų rajone Obelaukių kaime; visi, ne Biržuose gyvenantys, respondentai į tiriamą punktą atvyko aplankyti giminių ar kitais asmeniniais reikalais. Likusi respondentų dalis (25) gyvena minėtame mieste.

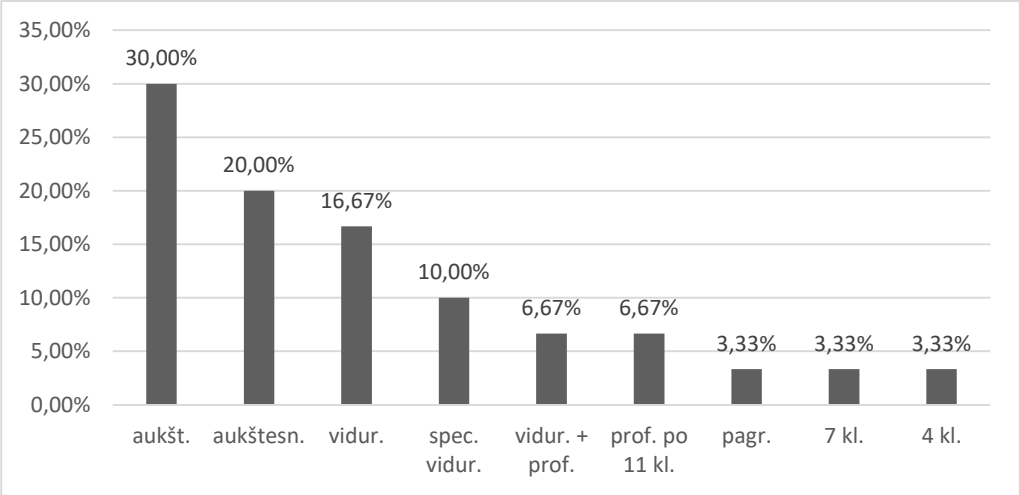
Paklausti, ar kuriuo nors metu keitė gyvenamąją vietą (neskaitant persikėlimo, jei gimė ne Biržuose), beveik visi respondentai (jauniausiasis respondentas (18 m.) vis dar yra moksleivis, todėl gyvenamosios vietos nėra keitęs – gyvena su tėvais) atsakė, kad laikinai buvo persikėlę studijuoti į šiuos miestus: Vilnius (8), Kaunas (6), Panevėžys (5), Šiauliai (2), Klaipėda (1). 3 apklausos dalyviai buvo išsikėlę gyventi į Rokiškį (2) ir Vilkaviškį (1), tačiau priežasčių nepatikslino. Dar 3 respondentai teigė, kad tam tikrą laiko tarpą gyveno užsienyje (Norvegijoje, netoli Maskvos). Likę 5 apklaustieji, įgavę vidurinį išsilavinimą, išvyko į Vilnių studijuoti, tačiau, kaip rodo apklausa, vis sugrįžta į gimtąjį kraštą.

Taigi, Biržuose atlikto tyrimo vietinių respondentų yra 21 (gimę minėtame mieste arba jo rajone), o 9 – yra nevietiniai (gimė už Biržų rajono ribų, bet atsikėlė gyventi į šį miestą).

2.2.3. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų išsilavinimas, profesija, darbas

Tęsiant tyrimą, respondentų buvo prašyta pasakyti kokį išsilavinimą yra įgiję ir kokia jų profesija. Iš pradžių žmonių buvo paprašyta pasakyti, koks yra įgytas išsilavinimas. Apklausus paaiškėjo, kad tyrime dalyvavo gana plataus spektro žmonės – išsilavinimas svyruoja nuo 4 klasių iki aukštojo (žr. 2 pav.)

[8] Respondentas pripažino, kad šio kaimo jau nebėra.

2 pav. *Išsilavinimas*[9] (%)

Aukščiau pateiktame paveiksle matyti, kad 9 respondentai turi aukštąjį išsilavinimą ir tai sudaro didžiąją dalį visų atsakiusių – 30 %. Antrasis pagal dažnumą paminėtas išsilavinimas yra aukštesnysis, kurį įgiję yra 20 % apklausos dalyvių, t. y. 6 pašnekovai. 5 respondentai pripažino, kad turi tik vidurinį išsilavinimą (16,67 %), o 3 – specialųjį vidurinį (10 %). Po du respondentus pavyko pakalbinti turinčius ne tokius tradicinius išsilavinimus – vidurinis + profesija ir profesinis, baigus 11 klasių – tai sudaro po 6,67 %. Buvo pavienių žmonių, kurie išsilavinimo praktiškai neturi, pagrindinį išsilavinimą turintis moksleivis ir pensininkai, iš kurių vienas baigė 7 klases, o kitas – 4 klases. Kartu sudėjus, pastarieji respondentai sudaro vos 10 % visos tyrimo medžiagos apimties.

Nors respondentų turimos profesijos yra labai skirtingos, vienos ar kelių ryškių tendencijų įžvelgti negalima. Kadangi tyrimas vyko bibliotekoje, muziejuje, keletas respondentų (4) yra įgiję pedagogikos profesiją, bibliotekos darbuotojai – bibliotekininkystės profesiją (2). Toliau tyrime dalyvavusių žmonių įgytų profesijų įvairovę galima suskirstyti į 3 bendras sritis: vadovai, specialistai, darbininkai ir amatininkai[10]. Gausiausia grupė buvo specialistų – 11 respondentų profesijų. Vienas respondentas yra moksleivis, todėl profesijos vis dar neturi. Taip pat profesijos nėra įgiję dar 4 apklausoje dalyvavę žmonės: 83 m. ir 84 m. metų pensininkai (abu šie asmenys neturi nei aukštojo, nei vidurinio išsilavinimo, pirmasis respondentas baigė 4 klases, o antrasis – 7) ir 22 m., 23 m. studentai, kurie abu iš Biržų persikėlė gyventi į Vilnių. Paminėtina, kad vienas respondentas į klausimą *kokia Jūsų profesija?* atsakė „ai, nepamenu“. Pašnekovas kalbėjo labai keistai ir nenoriai,

[9] Aukštasis (aukšt.), aukštesnysis (aukštesn.), vidurinis (vidur.), specialusis vidurinis (spec. vidur.), vidurinis + profesija (vidur. + prof.), profesinis po 11 klasės (prof. po 11 kl.), pagrindinis (pagr.), 7 klasės (7 kl.), 4 klasės, (4 kl.).

[10] Paminėtina, kad darbo sritys yra sugrupuotos pagal profesijų sritis. 1 – vadybininkas, verslo administratorius, 2 – archeologas ir paveldosaugininkas, choro atlikėjas, energetikas, ergoterapeutas, fotografas, meninio siuvinėjimo meistras, radiotechnikas, siuvinių inžinierius, socialinis darbuotojas, teisininkas, 3 – autošaltkalvis, mūrininkas, statybos inžinierius, traktorininkas, ūkininkas, virėjas.

iš pradžių pasakė, kad mokėsi Šiauliuose, išsilavinimas yra ne aukštasis, o vidurinis, bet pasitaisė ir įvardijo kaip specialųjį vidurinį; jau 30 m. dirba optikos konsultantu. Manoma, kad pastarasis apklausoje dalyvavęs žmogus, galbūt, nenorėjo pasakyti tikrosios profesijos arba jos neturi.

Apžvelgus gautus duomenis galima teigti, kad Biržuose apklausti žmonės yra išsilavinę – net 50 % apklausoje dalyvavusių respondentų turi aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimus.

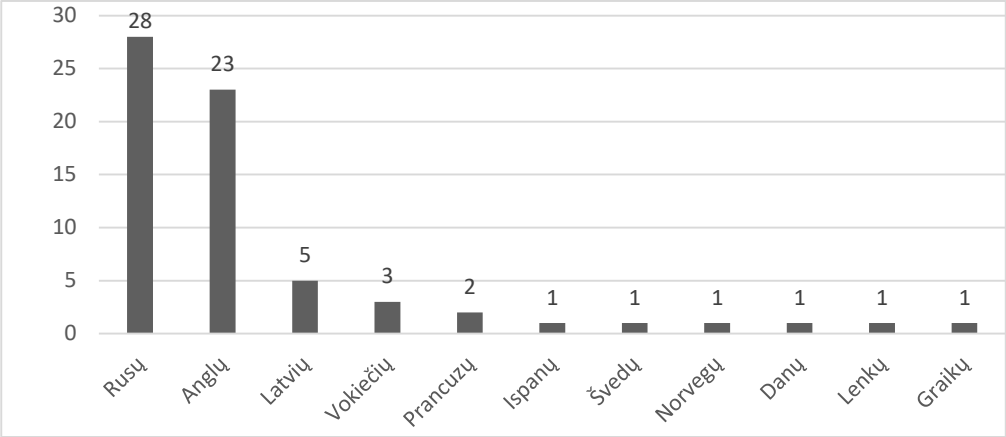
Kiti 2 apklausos klausimai buvo apie dabartinį ir ankstesnį darbus. Pirmiausia derėtų pasakyti, kad 7 Biržų miesto gyventojai yra nedirbantys, o 4 iš jų – pensijoje. Kadangi tyrimas buvo vykdomas Biržų krašto muziejuje „Sėla“, 5 respondentai dirba minėtoje vietoje, 3 respondentai dirba bibliotekininko, tiek pat ir pardavėjo darbus. Kiti respondentų darbai priklauso specialistų bei darbuotojų ir amatininkų sritims[11]. Paklausti apie ankstesnius darbus, 9 respondentai atsakė, kad visą gyvenimą dirba tą patį darbą arba tai yra jų pirmas darbas, kitokio neturėjo dėl jauno amžiaus.

Kiti respondentai įvardijo buvusius darbus, kurie priskiriami visoms 3 profesijų sritims[12]. Ankstesnių darbų sąrašas yra šiek tiek ilgesnis nei dabartinių darbų; taip yra dėl to, kad kai kurie respondentai į šiuos klausimus nenorėjo atsakyti, o kiti – įvardijo ir po kelias buvusias darbovietes. Iš turimų duomenų matyti, kad Biržuose gyvenantys žmonės dirba gana įvairų darbą ir galima daryti prielaidą, kad respondentų darbas gali turėti įtakos tarmės vartojimui.

2.2.4. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų kalbų mokėjimas

Tyrimo metu respondentų buvo prašoma: *išvardykite, kokias kalbas mokate*[13] (žr. 3 pav.)

[11] 1 – draudimo konsultantas, darželio auklėtojas, fotografas, inžinierius-laborantas, jaunesnysis finansų asistentas, knygyno konsultantas, optikos konsultantas, regioninio parko vyriausiasis specialistas, 2 – pakuotojas, siuvėjas.
[12] 1 – administratorius, 2 – antstolių kontrolierius, archeologas, dailės mokytojas, elektrikas, mokyklos darbuotojas, virėjas, 3 – miesto kultūros centro darbuotojas, padėjėjas tekstilės pramonėje, pardavėjas, prižiūrėtojas senelių namuose, radijo gamyklos darbuotojas, siūlų fabriko darbuotojas, siuvėjas, spaustuvininkas, televizorių meistras, vairuotojas.
[13] Šiame darbe kalbos mokėjimu laikomas bent vienas iš būtų: rašymas, skaitymas, kalbėjimas, supratimas.

3 pav. *Išvardinkite, kokias kalbas mokate (žm.)*

Trečiame paveiksle matyti, kad beveik visi respondentai (28) sakė, kad moka rusų kalbą. Kalbant apie užsienio kalbas, respondentų buvo klausiama *ar visas mokamas kalbas vartojate? Jei taip, kur kiekvieną iš jų vartojate?* Rusų kalbą biržiečiai vartoja darbe, kelionėse, prireikus, gatvėje, skaito rusiškai, žiūri filmus, klausosi muzikos, naršo internete, su svečiais iš Latvijos, Rusijos, jos prireikia studijose, vienas respondentas rusiškai kalba su kaimynu, kai kurių pašnekovų draugai yra rusai. Vienam respondentui rusų kalbos reikėjo armijoje, o Biržų krašto muziejuje „Sėla“ dirbančiam personalui su savanore, kuri atvyko iš Rusijos. Respondentai, nemokantys latvių kalbos, su latviais kalba rusiškai. Kai kurie teigia, kad rusų kalbos prireikia atvažiavus į Vilnių.

Kaip matyti, taip pat didžioji dalis (23) apklaustųjų sako, kad moka anglų kalbą. Palyginti su rusų kalbos situacija, kai pastarąją moka visi vyresnio amžiaus žmonės, o tik du jauniausios kartos respondentai ne, anglų kalbos situacija yra priešinga: jauniausios grupės (18 m.–30 m.) visi apklaustieji moka anglų kalbą, o nemokantys arba ją užmiršę (7) yra iš antrosios (31 m.–60 m.) (4) ir trečiosios (daugiau nei 60m.) (3) grupių. Pastarosios kalbos vartojimo situacijų tendencijos yra beveik vienodos, kaip ir rusų kalbos: kelionėse, gatvėje su turistais, žiūri filmus ar televiziją, klauso muzikos, skaito anglišką literatūrą, darbe, muziejuje „Sėla“ reikia vedant ekskursijas užsieniečiams, naršant internete, studijose.

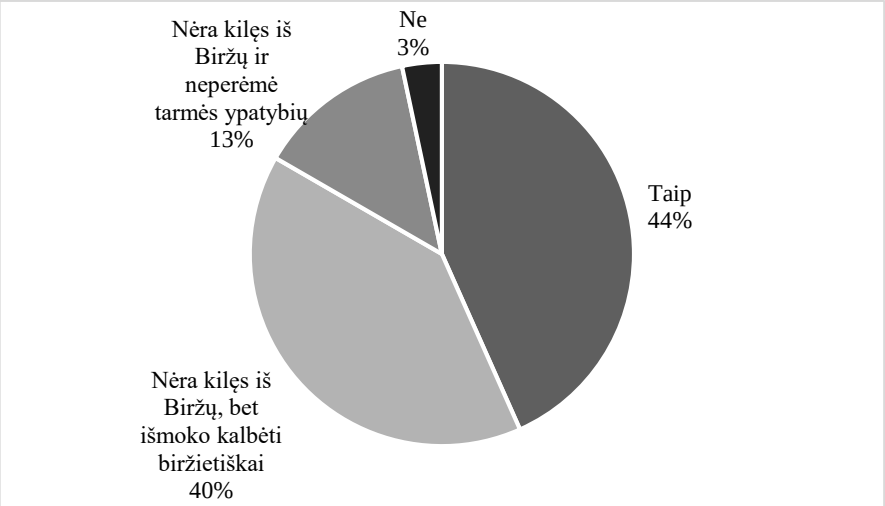
Anot apklausos rezultatų, 5 Biržų miesto gyventojai atsakė, kad moka latvių kalbą. Taip pat tik keli respondentai teigė, kad moka vokiečių ir prancūzų kalbas. Apie vokiečių kalbą užsiminė tik 3 respondentai iš visų apklaustųjų. 54 m. respondentas šią kalbą vis dar pavartoja darbe, o trečiąją respondentų grupę atstovaujantys 66 m. ir 84 m. asmenys – kol mokėsi. Prancūzų kalbą vartoja vienas 22 m. studentas mokymosi procese. 41 m. pašnekovas pripažino, kad šiuo metu prancūzų kalba jam nebereikalinga. Pavieniai respondentai įvardijo dar keletą mokamų kalbų: ispanų, graikų ir lenkų. Mokamų ir vartojamų kalbų įvairovę padidina dar 3 skandinavų kalbos – danų, norvegų, švedų.

Norvegiškai kalba 58 m. asmuo, kuris 10 metų gyveno minėtoje šalyje. Švedų ir danų kalbos reikalingos užsienio draudimo firmose dirbantiems 31 m. ir 27 m. respondentams. Ispaniškai kalba 22 m. respondentas universitete, paskaitų metu. Lenkų kalba, anot vieno tyrime dalyvavusio žmogaus, svarbi atvykus į Vilnių. Graikų kalbos mokomasi asmeniniams tikslams, kurių atskleisti nenorėjo.

Apklausos duomenų rezultatus apie rusų kalbos vartojimą galėjo lemti tai, kad didžioji apklaustųjų dalis gyveno tam tikru istoriniu laikotarpiu, per kurį minėta kalba atliko svarbų vaidmenį Lietuvoje. Todėl galima tvirtinti, kad istorija turėjo įtakos rusų kalbos vartojimo gausai. Taip pat duomenys parodė, kad anglų kalba yra populiari tarp jaunų žmonių. Atsižvelgiant į tai, kad Biržai yra visai šalia Latvijos sienos, manytina, kad latviškai kalbančiųjų respondentų skaičius yra mažas, tačiau visi, kurie sakė, kad moka latvių kalbą, ją vartoja su šios tautybės žmonėmis ar nuvažiavę į Latviją. Anot duomenų, visi respondentai moka bent po vieną užsienio kalbą, tai rodo, kad jame buvo apklausti kultūriškai išsilavinę žmonės, nors Biržai yra mažas miestelis.

2.2.5. Sociolingvistiniai kintamieji: tarminis kalbėjimas

Kadangi sociolingvistiniai kintamieji šiame darbe sietini su tarminiu kalbėjimu, nuspręsta tarmės vartojimo skyrelį priskirti prie sociolingvistinių kintamųjų grupės. Toliau atliekant tyrimą, visi likę klausimai buvo susiję su Biržuose gyvenančių ir apklausoje dalyvavusių žmonių tarminiu kalbėjimu. Respondentų buvo klausta: *ar kalbate tarmiškai? Jei taip, kokiose situacijose ir kokioje aplinkoje?*. Kadangi į pirmąjį klausimą visų atsakymai buvo panašūs, duomenys pateikti šitaip: atsakymai *taip* ir *ne* skirti tiems respondentams, kurie gimė pačiuose Biržuose, o atsakymai *nėra kilęs iš Biržų, bet išmoko kalbėti biržietiškai* ir *nėra kilęs iš Biržų ir neperėmė tarmės ypatybių* gimusiems Biržų rajone ir kituose Lietuvos miestuose / kaimuose (žr. 3 pav.).

4 pav. *Ar kalbate tarmiškai?(%)*

Iš 4 paveikslo duomenų matyti, kad apskritai didžioji Biržuose apklaustų žmonių dalis (84%) kalba tarmiškai – 25 respondentai. Į šį skaičių įeina 13 Biržuose gimusių žmonių (44 %) ir 12 respondentų gimusių Biržų rajone ir kitose šalies vietose (40 %). Toliau matyti, kad 40 % apklaustųjų (12) sudaro gimę ne pačiuose Biržuose, o Biržų rajone arba kitose Lietuvos vietose, tačiau išmokę kalbėti tarmiškai. 13 % apklaustųjų (4) teigė, kad nėra kilę iš Biržų ir nepanoro išmokti minėto miesto tarmės. Taigi matomos trys ryškios tendencijos: 1 – mokantys ir vartojantys tarmę nuo gimimo, 2 – migravę į tirtą miestą ir išmokę tarmiškai kalbėti, ir 3 – nemokantys ir nenorintys kalbėti tarmiškai.

Respondentų, kalbančių tarmiškai, buvo prašyta, kad įvardytų situacijas ar aplinką, kuriose yra linkę vartoti tarmę. 4 respondentai atsakė, kad tarmiškai kalba darbe, tačiau yra linkę prisitaikyti prie kitų žmonių. Tarmė taip pat vartotina tokiose vietose kaip kaimas, mokykla, namai, parduotuvė, turgus. Daugelis respondentų į šį klausimą atsako paprasčiau ir glausčiau, sakydami, kad tarmiškai kalba artimoje aplinkoje, gimtame krašte ir su jo žmonėmis, norint atskleisti tam tikras emocijas arba tiesiog visada.

Taip pat buvo klausiama, su kokiais asmenimis respondentai kalba tarmiškai. Kadangi respondentai minėjo, kad kalba tarmiškai artimoje aplinkoje, darbe, namuose, todėl įvardijo buvusius klasės draugus, direktorių, draugus, giminaičius, gydytojus, kaimynus, kolegas, sutuoktinius, kai kurie sakė, kad kalba su visais. Aptarus duomenis ir apibendrinant galima sakyti, kad vietinių apklaustų biržiečių tarmės vartojimo sritys yra tokios pačios kaip ir atvykėlių ir išmokusių tarmės apklausos dalyvių.

Vykdant apklausą buvo susidurta su atveju, kai pirmajai amžiaus grupei priklausantis ir gimęs Biržuose asmuo sakė, kad nežino, ar kalba tarmiškai. Uždavus tokį klausimą, pastarasis sutriko, netrukus atsakė *nežinau* ir kad tai yra *jų kalba*, taip pat pridūrė, kad su tyrėju kalba *oficialiai*, tačiau

iš pokalbio buvo girdėti Biržuose būdingas žodžių kirčiavimas. Paklaustas, *su kokiais asmenimis kalbate tarmiškai?* respondentas atsakė tarmę vartojantis kalbėdamas su šeima. Vėliau tas pats respondentas kalbėjo, kad, nors ir jaučiasi gerai kalbėdamas tarmiškai, stengiasi vengti, ypač nuvykus į Vilnių, bet paprastai yra linkęs prisitaikyti prie girdimos kalbos.

Dar vienas išskirtinis atvejis, kai Biržuose gimęs ir didžiąją dalį savo gyvenimo praleidęs pastarajame mieste 54 m. respondentas negalėjo apsispręsti, ar jis kalba tarmiškai (biržietiškai):

> *Na, negaliu pasakyt, kad taip grynai tarmiškai kalbu. Išlenda tas tarmiškumas... nes... tie metai, kada po mokyklos baigimo... jau buvo... kada mokantis, ten mes buvom grupėj du biržiečiai ir pasakius anekdotą, kiti paprašydavo išverst* (juokiasi). *Tai... vis tiek sudėliojo tos bendrinės kalbos kažkiek išmokimą, nu plius... šita... darbas irgi... Ne vien aš tik Biržuose dirbau* (...), *daugiau dažnai dirbdavau ir Šiaulių regione. Vis tiek su klientais bendraujant stengiesi kažkur tą... į bendrinę kalbą daug daugmaž lygiuotis, bet galiu pasakyt: taip, kaip po po tų 5 metų grįžau į Biržus, pradėjau dirbt, man tarmiška kalba iš pradžių rėždavo ausį, nes nuo jos atpratęs buvau. Nu, paskui automatiškai vėl į savo vėžias įsivažiuoji ir ir net nejauti.*

Matyti, kad respondentas kalba laisvai ir, tarsi, garsiai svarsto apie savo kalbą, nevengia pajuokauti ir plačiai dėstyti minčių. Iš kalbėtojo žodžių galima spręsti, kad pastarasis kalba tarmiškai, tačiau tarmės privengdavo išvažiavęs į kitą miestą mokytis arba dirbti, taip pat aiškiai apibūdino savo poelgį – aplinkiniai nesuprasdavo. To pačio žmogaus buvo klausta *su kokiais asmenimis kalbate tarmiškai?* ir iš pradžių buvo pateiktas toks atsakymas:

> *Nu nepasakyčiau, kad ta biržietiška kalba yra šiaip jau labai tas tarmiškumas, biržiečių kalboj daugiau tas galūnių nukandimas. Ir šita... su kolegom, su su... na ir su kaimynais, sakykim. Aš taip... nesistengiu savęs kontroliuot, kad aš čia taisyklingai kalbėčiau ar taip toliau.*

Pašnekovas abejoja tarmiškumu, tačiau taip ir nepavyko sužinoti, ką cituotas respondentas laikytų tikra tarme, o ne tik galūnių redukciją[14], kaip, anot kalbėjusio, yra su Biržų tarme. Visgi prasitaria, kad biržietiškai kalba su kolegomis ir kaimynais. Nors pašnekovas jau pasakė, kad nesistengia taisyklingai kalbėti ir savęs kontroliuoti, buvo paklausta *kaip jaučiatės, kai patys kalbate tarmiškai?*, atsakymas buvo toks:

[14] Žodžių galūnių redukcija – „trumpųjų galūnės balsių suplakimas“ (Pukevičiūtė 2015, 179).

Nuu, diskomforto nesukelia, nes, jeigu ten kažkokioj kompanijoj tenka būt, sakykim, kitam mieste nu ir aš vienas iš šito krašto, nu tai paprasčiausiai stengiesi tada šnekėt bendrine kalba, o Biržuose nu tai visi supranta ir čia... o jei kažko nesupras – perklaus (juokiasi).

Iš šių respondento žodžių galima spręsti, kad pastarasis jaučiasi visiškai laisvai kalbėdamas taip, kaip jam patogu, o standartine lietuvių kalba pradeda kalbėti tada, jei aplinkoje, kurioje iš savojo krašto jis yra vienintelis arba galvoja, kad aplinkiniai gali jo nesuprasti.

Vienas iš respondentų, kuris prisitaikė prie esamos aplinkos yra 58 m. Kauno rajone gimęs asmuo. 10 metų dirbdamas pragyveno Norvegijoje, tačiau, sukūręs šeimą su Biržų miesto gyventoju, išmoko biržiečių tarmę ir net būdamas užsienyje su giminėmis kalbėdavo tarmiškai. Pats pašnekovas drovėjosi būti įrašomas, teigė, kad jo biržiečių tarmė nėra tokia gera, kaip aplinkinių, bet pripažino, kad tarmiškai kalba ne visada, o tik tada, kai nori pritapti prie žmonių. Kai respondentas užsiminė, kad tarmiškai kalba tada, kai nori prisitaikyti, buvo klausta, su kokiais asmenimis jis kalba tarmiškai ir kaip tuomet jaučiasi. Pirmiausia pasakė, kad visada biržietiškai kalba su žmona (nes ji gimė ir augo tame mieste, tik keletą metų studijavo kitur) ir su kaimynais, taip pat ir su vaikais telefonu arba jiems grįžus į gimtinę. Griežtai pasakė, kad nekreipia dėmesio į tai, kaip kalba, jaučiasi gerai ir „taip turi būt“.

Dar vienas plačiau komentuotinas pavyzdys yra 84 m. iš Šakių rajono kilęs respondentas. Į tą patį klausimą (*ar kalbate tarmiškai?*) atsakė šitaip: *Nu nepasakyčiau. Suvalkiečiai tarmiškai nelabai kalba.* (...) *nu labiau gal gramatiška*[15]. Atkreiptinas dėmesys ne tik į tai, kad respondentas Suvalkiją įvardija ne kaip tarminį regioną, bet ir apie Biržų tarmę teigia, kad minėtoji yra labiau standartinė kalba, tačiau neaišku, su kuo lygina. Taip pat pokalbio metu buvo girdėti žodžių, kurie tikrai nepriklauso standartinei lietuvių kalbai (*paskiau, biski, pagrindinai* ir pan.). Kadangi šis žmogus teigė, kad tarmiškai nekalba, negalėjo įvardyti nei asmenų, su kuriais kalba tarmiškai, nei kaip jaučiasi.

Tyrime dalyvavo senyvo amžiaus (83 m.) žmogus, kuris nekreipia dėmesio į tai, kaip jis kalba ir sunkiai atskiria, kokia tai kalba: *Ne. Dabar kiek kalbu, tiek ir kalbėdavau* (...) *kaip ir tarmiškai*. Iš pradžių respondentas teigė, kad tarmiškai nekalba, bet pakeitė nuomonę ir pasakė, kad jo kalba yra tarminė. Vėliau pats paneigė savo išsakytą mintį apie nekalbėjimą tarmiškai ir, paklaustas, su kokiais asmenimis kalba tarmiškai, pasakė, kad su artimaisiais bendrauja ką tik minėta kalba. Toliau stengtasi sužinoti tikrąją nuomonę klausiant: *kaip jaučiatės, kai pats kalbate tarmiškai?*, tačiau kalbėtojas nelabai norėjo komentuoti ir tiesiog pasakė *normaliai*. Toks pašnekovo elgesys

[15] Apie Biržų kalbą.

parodė, kad arba nenorima kalbėti ir pasakoti asmeninius dalykus nepažįstamam žmogui, arba gėdijimąsi pasakyti tiesą.

50 metų turintis ir Biržų rajone gimęs respondentas yra vienas iš labiausiai išsiskyrusių variantų tarp apklaustų žmonių. Šis asmuo beveik visą gyvenimą gyvena Biržuose (tik keletą metų studijavo kituose miestuose) ir niekada nekalbėjo / nekalba tarmiškai. Respondentas aiškiai išreiškė savo požiūrį į tarmę ir teigė, kad tarmiškai niekada nekalbėjo, iš aplinkos keletą tarminių aspektų žino, tačiau visada – standartine lietuvių kalba. Tiesa, tai yra vienintelis respondentas, kuris sako ir iš jo kalbos buvo girdėta ne tarminė, o labai taisyklinga lietuvių kalba. Paprastai, kai žmogus, gimęs ir augęs tarmės aplinkoje, nekalba tarmiškai, susiformuoja išankstinė teorija, kad toks žmogus yra nusiteikęs prieš tarmę ir jam tai negražu, tačiau šis atvejis kitoks. Apie biržiečių kalbą atsiliepta pačiais geriausiais žodžiais: *Man labai gražu. Privalumas yra mokėti tarmę, tai išskirtinumas. Aš žinau tą tarmės specifiką, iš aplinkos prisigaudžiau, bet ne... niekada nekalbėjau tarmiškai*. Pokalbio metu paaiškėjo, kad viso to priežastis yra respondento mama, kuri buvo lietuvių kalbos mokytoja ir niekas šeimoje tarmiškai nekalbėjo. Sužinota, kad respondento seneliai taip pat nekalbėjo tarmiškai, bent jau taip teigė.

Apžvelgus apklausos duomenis ir plačiau pakomentavus labiau išsiskyrusius atvejus, paaiškėjo daug tyrimui rūpimų aspektų ir galima padaryti tam tikras išvadas. Dauguma Biržuose apklaustų žmonių yra linkę prisitaikyti prie tokios kalbos, kokią vartoja jų pašnekovai, nejaučia, kai pradeda kalbėti tarmiškai, o atvykėliai išmoksta vietinių kalbos. Tai reiškia, kad tarmės vartojimui turi įtakos aplinka (šiuo atveju žmonės). Taip pat buvo pastebėta, kad tarmės vartojimui turi įtakos gyvenamoji vieta ir migracija: išvykę iš tarmės vartojimo teritorijos respondentai tarmę vartoja mažiau arba nevartoja visai, tačiau buvo kalbintas respondentas, neturintis šaknų Biržuose, kuris migravo ir daug metų negyveno tiriamame mieste, tačiau išmoktą tarmę vartoja su šeimos nariai, draugai, kaimynais ir pan.

Atlikus tyrimą ir išklausius visų respondentų mintis, buvo rasti ir iškelti probleminiai klausimai: ar apklausti žmonės tikrai nežino, kuo skiriasi standartinė lietuvių kalba nuo, šiuo atveju, aukštaitiškos Biržų tarmės? Ar jie tarme laiko tik kitokį kirčiavimą ir žodžių galūnių redukciją[16]?

Galima manyti, kad viso to priežastis yra žinių stoka ir nesidomėjimas, dėmesio nekreipimas į kalbos vartojimą. Taip pat tyrimo metu buvo susidurta su pavyzdiniu atveju – nėra Biržietis, gyveno užsienyje, bet išmoko ir vartoja tarmę. Pokalbis su tarmiškai nekalbančiu biržiečiu parodė, kad taip, kaip tarmės perduodamos iš kartos į kartą, visiškai atvirkščiai gali atsitikti su jos neperdavimu. Jei respondento šeimoje niekas nekalba tarmiškai ir stengiasi kalbėti kuo taisyklingiau, jis tarmiškai ir

[16] Žodžių galūnių redukcija – „trumpųjų galūnės balsių suplakimas“ (Pukevičiūtė 2015, 179).

nekalbės, nors aplinkoje (darbe, parduotuvėje ir kitur) minėtą kalbą girdės; o tai reiškia, kad ta giminė niekam neperduos kultūrinio paveldo (nebent šeimoje atsiras išimtis ir norės atrasti savo šaknis ir kaip iš tikrųjų tame krašte kalbama), o tai gali turėti įtakos tarmės nykimui.

2.2.6. Tarmiškai kalbančio žmogaus vertinimas

Tęsiant tyrimą respondentų buvo klausta: *kaip apibūdintumėte žmogų, kuris kalba tarmiškai?*. Atsakymai į šį klausimą išskiriami į 3 grupes: 1 – teigiamai, 2 – neutraliai ir 3 – neigiamai[17]. Iš visų 30 apklausoje dalyvavusių asmenų, 19 respondentų tarmiškai kalbantį žmogų apibūdino teigiamai: *patinka, kelia šypseną*; *savas*; *tai paveldas, bet nyksta*; *nuoširdus*; *lenkiu galvą prieš kiekvieną*; *gerai, reikia saugoti*; *mielas, tikras*; *gražu*; *paveldo dalis*; *savas dalykas*; *kiekviena tarmė yra gražu*; *privalumas*; *išskirtinumas*; *tikras senas lietuvis*; *vietinis*; *asmenybė, gerbianti savo krašto tradicijas*; *nacionalistas*; *puikus žmogus, savo krašto mylėtojas*.

Nors neutraliai ir neigiamai apie tarmiškai kalbantį žmogų atsiliepė 11 respondentų, tai dar nereiškia, kad šiek tiek daugiau nei trečdalis Biržuose apklaustų asmenų yra nusiteikia prieš tarmę. Neigiamai apie tarmę atsiliepė 4 apklaustieji: *kaimietis*; *žemesnis žmogus, ne toks išsilavinęs*; *kerta per ausis*; *mažiau išsilavinęs*. Likę 7 respondentai tarmiškai kalbantį žmogų apibūdina taip: *net nereaguoju, taip turi būt*; *paprastas*; *iš karto keistokas, paskui pripranti*; *priklauso nuo situacijos*; *normalus*; *žmogus kaip žmogus*; *vyresnio amžiaus*.

Apžvelgus visas respondentų nuomones apie tarmiškai kalbantį žmogų, galima teigti, kad didžioji respondentų dalis tarmę sieja su tam tikro krašto paveldu, tradicijomis. Pastebėta, kad tie, kurie apie tarmę atsiliepia teigiamai, tarmiškai kalbantį sieja su artimu, paprastu, nuoširdžiu žmogumi, o kurie neigiamai arba neutraliai – su normaliu, keistu, mažiau išsilavinusiu. Taip pat pastebėta, kad, tiek viena, tiek kita respondentų grupė, tarmę sieja su vyresnio amžiaus karta.

2.2.7. Vyresnių kartų tarminis kalbėjimas ir kalbos skirtumai

Apklausus pačius respondentus apie jų tarminį kalbėjimą, panašių dalykų buvo prašyta papasakoti ir apie tėvus ir senelius. Pirmiausia buvo klausta *ar Jūsų tėvai / seneliai kalba tarmiškai? Jei taip, jokiose situacijoje ir kokioje aplinkoje*. Derėtų pasakyti, kad 8 respondentų tėvai ir / arba seneliai nėra kilę iš Biržų ar šio miesto rajono, todėl šiame skyrelyje neaptarti. Dažniausiai girdimi atsakymai apie kalbančius tarmiškai giminaičius buvo *tik tarmiškai*, *visada*, *nemokėjo* / *nereikėjo*

[17] Lygiai taip pat bus daroma su šio klausimo atsakymais Plungės tyrime.

bendrinės, su savais, su kaimynais, nesistengė kalbėti bendrine. 3 respondentai teigė, kad senelių tarminis kalbėjimas nesiskiria nuo kalbinto, tiek pat apklaustųjų tvirtino apie tėvus.

Paklausti, ar jaučia tarmės skirtumus tarp tėvų ir senelių, respondentai atsakė įvairiai. Visgi didesnė dalis tvirtino, kad vyresnės kartos tarmė yra ryškesnė, pastarieji daugiau vartoja senovinius žodžius, įsimaišo rusiškų skolinių, dažniau trumpina žodžių galūnes. Kai kurie respondentai įvardijo leksiką, kurios patys nebevartoja, tačiau atpažįsta ir žino, ką reiškia: *skadai* (laiptai), *spatkelis* (maža lėkštutė), *zaptė* (uogienė), *ziltė* (šaltiena), *zostaukos* (užtvanka). Mažesnė respondentų dalis pripažįsta, kad jaunesnės kartos neperima minėtos leksikos, tarmei įtakos turi standartinė kalba. Dėl šios priežasties tarmė skursta, tampa mažiau vartojama.

Iš gautų rezultatų galima padaryti keletą išvadų: vyresnės kartos tarmę vartoja visose gyvenimo situacijose, yra išlaikę senąją leksiką, kurios neperima jaunesnės kartos. Jaunesnių žmonių kalbai daro įtaką užsienio ir standartinė kalbos.

2.2.8. Tarmės skirtumai aplinkiniuose miesteliuose ir kaimuose

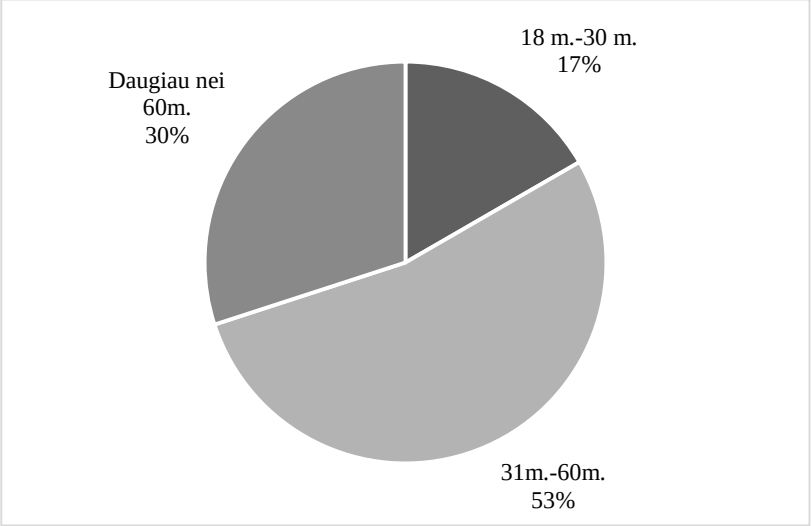
Paskutinis tyrimo klausimas buvo skirtas sužinoti, ar respondentai jaučia skirtumą tarp kalbančiųjų Biržuose ir netoliese esančiuose miestuose bei kaimuose. Pastebėta, kad ne visi respondentai atskiria kalbos variaciją. Vieni teigė, kad iš viso neatskiria, nepastebi, netenka susidurti arba jaučia, kad kažkas yra kitaip, bet negali konkrečiai įvardyti. Visgi didesnė respondentų dalis girdi tarminio kalbėjimo skirtumus kituose miestuose / kaimuose, tačiau juos įvardija labai abstrakčiai ir be konkrečių pavyzdžių. Štai keli atvejai: 1 – *nežinau. Nu sunku pasakyt, kai girdi, žinai*; ir 2 – *taip, priklauso nuo regiono specifikos. Dažniausiai skirtumus galima pastebėti kirčiavime ir skirtingame balsių tarime, taip pat, kaip kurie, žodžiai kiekviename regione turi vis kitokį pavadinimą*. Matyti, kad atpažįsta skirtumas, tačiau konkrečių pavyzdžių nepateikta. Tie, kurie tvirtino, kad aplinkiniuose miesteliuose ir kaimuose kalba kitaip nei Biržuose įvardijo Pasvalį, Rokiškį, Vabalninkus, Kupiškį, Panevėžį ir Papilį. Paskutinė minėta gyvenvietė išskirta ryškiausiai ir visi respondentai pamini šią ypatybę: lyginant Biržų ir Papilio tartį pastebėtas skirtingas kirčiuoto ne galūninio balsio *a* virtimas į balsį *o*. Pavyzdžiui, *ratlankis, karvė, mergaitė* sakoma Biržuose, o *rotlankis, korva, mergoita* – Papilyje. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad, anot pateiktų pavyzdžiui, matyti ne tik minėta ypatybę, bet ir balsio *ė* kitimą į *a* žodžio gale: *korva, mergoita*, tačiau šio skirtumo respondentai neįvardijo (Bacevičiūtė, Ivanauskienė ir kt. 2004, 30). Toliau respondentai įvardijo, kad turi tam tikrų tarminių žodžių, kurių kiti nevartoja: *zaptė* (uogienė), *ziltė* (šaltiena), *zostaukos* (užtvanka), *tuja* (tu). Daugiau ryškių pavyzdžių respondentai nepateikė.

Iš išsakytų respondentų minčių galima daryti išvadą, kad ne visi jaučia ar atkreipia dėmesį į kalbos variaciją, tačiau visgi yra žmonių, kurie pagrįstai teigė, kad Biržuose žmonės kalba kitaip nei šio miesto apylinkėse.

2.3. Regioninio variantiškumo tyrimas Plungėje

2.3.1. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų amžius ir lytis

Tyrimas Plungėje buvo vykdytas apklausiant 30 įvairaus amžiaus žmonių nuo 18 m. Šio punkto didžiąją dalį respondentų sudaro moterys – jų buvo 24, o vyrų – 6. Visi apklausoje dalyvavę asmenys buvo suskirstyti į tris amžiaus grupes: nuo 18 m. iki 30 m., nuo 31 m. iki 60 m. ir daugiau nei 60 m. (žr. 5 pav.).

5 pav. *Respondentų amžiaus grupės (%)*

Iš 5 paveiksle pateiktų rezultatų matyti, kad daugiau nei pusė (16) visų respondentų yra viduriniosios grupės (31 m.–60 m.), o daugiausia 45-59 m. turintys asmenys ir tai sudaro 53 %. Mažesnę dalį (9) apklausoje dalyvavusių žmonių sudaro vyriausio amžiaus respondentai, virš 60, tai yra 30 % respondentų. Likusią 17 % dalį sudaro jauniausi respondentai nuo 18 m. iki 30 m. (5).

Gauti duomenys yra tokie, nes apklausa vyko įvairiose miesto institucijose, pirmiausia apklausiant atitinkamoje vietoje dirbantį personalą (bibliotekininkai, kultūros centro, muziejaus darbuotojai ir pan.), o vėliau klientus ar kitais reikalais atvykusius žmones.

2.3.2. Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų gimimo ir gyvenamoji vietos, migracija

Toliau buvo norėta sužinoti, kur respondentai gimė, šiuo metu gyvena ir ar kuriuo nors gyvenimo etapu keitė gyvenamąją vietą. 8 respondentai yra gimę pačioje Plungėje, taip pat 8 respondentai yra gimę nedidelėse Plungės rajono gyvenvietėse: Mišėnų, Noriškių, Paukštakių kaimuose, 3 respondentai Rietave, o likę 2 – neįvardijo tikslios vietos. Didžioji dalis (net 14) respondentų yra gimę kitose Lietuvos vietose ir ne visi iš jų Žemaitijoje. 2 respondentai gimė Telšiuose, 2 – Telšių rajone (1 iš jų gimė Smiltinių kaime), 2 – Šilalės rajone (1 jų – Baravykų kaime), 1 respondentas gimė pačioje Kretingoje, o kitas – šio miesto rajone, Laivių kaime, dar 2 apklaustieji pačioje Klaipėdoje ir miesto rajone, kiti – Skuodo rajono gyvenvietėje Kulai I, Zarasuose, Molėtų rajone ir Alsiečiuose.

Pačiame Plungės mieste gyvena 24 apklausoje dalyvavę respondentai. 5 respondentai gyvena Plungės rajone: 2 respondentai tikslios gyvenvietės neįvardija, kiti 2 – Prūsalių, Lieplaukalės kaimuose, 1 – apie 10 km nuo Plungės. Vienas apklausos dalyvis, atvykęs aplankyti giminių, gyvena Vilniuje. Verta paminėti, kad 4 vyriausios (daugiau nei 60 m.) grupės žmonės gyvena Plungės senelių namuose, kuriuose taip pat buvo atlikta apklausa.

Paklausti, ar kuriuo nors savo gyvenimo etapu keitė gyvenamąją vietą, tik 3 respondentai atsakė, kad niekada nėra, bent laikinai, išsikėlę gyventi kitur. Nė vienas iš jų neturi aukštojo išsilavinimo, turi vidurinį ir specialųjį vidurinį išsilavinimus. Tie, kurie sakė, kad yra keitę gyvenamąją vietą, yra gyvenę šiuose miestuose ir kaimuose: 7 respondentai Klaipėdoje, po 3 respondentus Kaune, Telšiuose ir Vilniuje, kiti – Kretingoje, Molėtuose, Šiauliuose, Šilalėje, Zarasuose, Grumblių ir Truikių kaimuose. 2 respondentai teigė, kad gyveno kažkur netoli Plungės, bet iš Žemaitijos nebuvo išvykę, likę respondentai gyveno Latvijoje ir Vokietijoje.

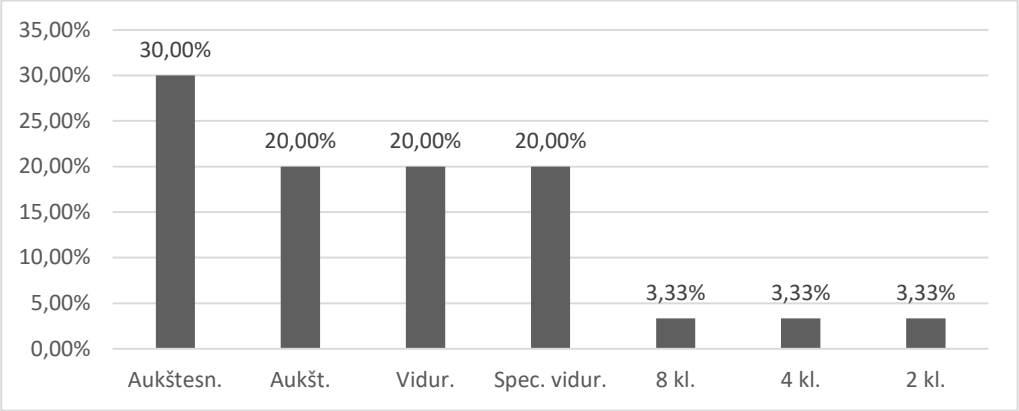
Iš aptartų duomenų aišku, kad Plungės miesto gyventojai yra atvykę ne tik iš pastarojo miesto rajono ar kitų Žemaitijos miestų, bet ir iš Aukštaitijos. Nors iš toliau persikrausčiusių gyventojų yra daugiau, susumavus, gimusių Plungės rajone ir pačiame mieste, duomenis matoma, kad proporcijos yra apylygės, vietinių yra 16, o atvykėlių – 14. Didžioji dalis apklausoje dalyvavusių žmonių yra tam tikrą laiką (dėl studijų) gyvenę didmiesčiuose, o 3 respondentai visai nekeitė savo gyvenamosios vietos, nes nėra baigę aukštesnių mokslų.

Iš visų, šiuo klausimu surinktų, duomenų, galima daryti išvadą, kad Plungėje apklausti žmonės buvo linkę migruoti. Anot apklausos duomenų, Plungėje daugiausia gyvena viduriniosios (31 m.–60 m.) grupės žmonių (kalbintų respondentų), vidutiniškai turinčių 50 m. Tačiau šie duomenys nesutampa su Lietuvos Statistikos Departamentu: nuo 2017 m. pradžios, daugiausia nuolatinių

gyventojų Plungės savivaldybėje yra asmenys, turintys 24 metus.[18]. Tokio amžiaus žmonės priklausytų pirmajai (18 m.–31 m.) amžiaus grupei, bet tyrimo metu šios grupės respondentų pavyko apklausti tik 5.

2.3.3. Sociolingvistiniai kintamieji: išsilavinimas, profesija, darbas

Tęsiant tyrimą respondentų buvo klausta, kokį išsilavinimą yra įgiję. Apklausos atsakymai parodė, kad Plungės miesto respondentai yra įvairaus išsilavinimo žmonės (žr. 6 pav.).

6 pav. *Respondentų išsilavinimas (%)*

6 paveiksle pateiktuose duomenyse matyti, kad beveik trečdalis (9) respondentų turi aukštesnįjį išsilavinimą. Bendrai sudėjus, 18 tyrime dalyvavusių respondentų turi aukštąjį, vidurinį ir specialųjį vidurinį išsilavinimus; kiekviena (iš 3 paminėtų išsilavinimo lygių) grupė sudaro po 20 % (po 6 respondentus vienoje) visos tyrimo imties. Likę 3 respondentai neturi jokio išsilavinimo – yra baigę 8, 4 ir 2 klases ir kartu sudaro vos 10 % visų apklaustųjų.

Paklausta, kokia yra respondentų profesija. Su atsakymu į šį klausimą, apklaustieji pateikė plataus spektro profesijas. Kadangi tyrimas vyko net keliose bibliotekose (Plungės viešojoje, vaikų ir „Senamiesčio“ mokyklos), 6 respondentai turi bibliotekininkystės profesiją, 2 Plungės kultūros centro darbuotojai savo profesiją įvardijo kultūrinės veiklos vadybininko, kitų respondentų profesijų yra gana daug ir jos pavienės, todėl suskirstytos į stambesnes jas apibūdinančias sritis: vadovai, specialistai ir darbininkai ir amatininkai[19]. Verta paminėti, kad 5 respondentai neturi jokios profesijos. Visi yra baigę 12 (3), 4 (1) arba 2 (1) klases ir toliau netęsė mokslų[20].

[18] http://www.stat.gov.lt/ (žiūrėta 2017-05-06).
[19] 1 – logistikos vadybininkas, prekybos vadybininkas, vadybininkas, 2 – biologas-chemikas, dailininkas, elektrikas, inžinierius-radiotechnikas, medicinos slaugytojas, menininkas, pedagogas, socialinis darbuotojas, statybininkas, teisininkas, veterinarijos gydytojas, veterinarijos slaugytojas, 3 – darbininkas, konditeris.
[20] Išskyrus vieną respondentą, kuris šiuo metu yra studentas.

Iš gautų duomenų galima spręsti, kad Plungėje apklausti ir gyvenantys žmonės yra išsilavinę, nes 50 % tyrime dalyvavusių respondentų turi aukštesnįjį (30 %) ir aukštąjį (20 %) išsilavinimus. 40 % respondentų nėra baigę aukštųjų mokslų, tačiau, dauguma, turi profesijas ir tik 10 % respondentų neturi jokio išsilavinimo. Įgytų profesijų spektras yra didelis ir pasiskirsto po visas 3 minėtų profesijų sritis.

Tyrimo metu, buvo svarbu sužinoti, kur respondentai dirba dabar ir kur dirbo anksčiau. Pirmiausia vertėtų paminėti, kad 7 asmenys yra nedirbantys, 6 iš jų jau yra pensijoje, vienas – studentas. Kadangi 6 respondentai turi bibliotekininko profesiją, visi dirba pagal profesiją – bibliotekoje, dar vienas respondentas taip pat dirba bibliotekoje, rūpinasi tinkamu kompiuterių veikimu. Kitų respondentų darbai apima visas tris profesijų sritis: vadovai, specialistai, darbininkai ir amatininkai[21] 2 respondentai dėl neaiškių priežasčių į šį ir sekantį klausimus neatsakė.

Pasiteiravus apie ankstesnius respondentų darbus paaiškėjo, kad 6 apklaustieji visą gyvenimą dirbo tą patį darbą: 4 – bibliotekininko, kiti – projektų vadovo dizaino studijoje, sargo. Kiti respondentai dirbo vadovo, specialisto bei darbininko ir amatininko sričių darbus[22]. Buvo tokių atvejų, kai respondentai neįvardijo, kur dirbo anksčiau (4).

Taigi, peržvelgus duomenis apie tyrime dalyvavusių respondentų darbus, matyti, kad buvo apklausti labai įvairia veikla užsiimantys žmonės. Vieni visą gyvenimą dirbantys pagal specialybę, bibliotekininko darbą, kiti – darbus keitę (kaip kai kurie sakė, daugiau nei vieną kartą). Galima manyti, kad respondentų kalbai gali turėti įtakos atliekamas darbas.

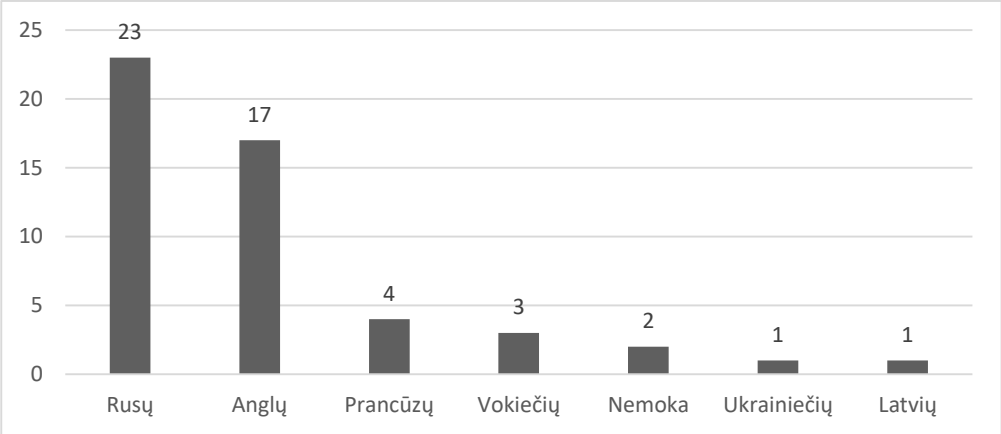
2.3.4. Sociolingvistiniai kintamieji: kalbų mokėjimas

Respondentų prašyta: *išvardykite, kokias kalbas mokate*. Mokamų kalbų įvairovė nėra labai didelė (žr. 7 pav.).

[21] 1 – administratorius, dizaino studijos projektų vadovas, kultūrinės veiklos vadybininkas, 2 – medicinos slaugytojas, procesų operatorius, renginių organizatorius, slaugytojos padėjėjas, 3 – banko darbuotojas, darbininkas žuvies pramonėje, kultūros centro scenos apšvietėjas, mokyklos darbuotojas, muziejaus prižiūrėtojas, parduotuvės kasininkas, sargas.

[22] 1 – kultūrinės veiklos vadybininko, logistikos viršininko, 2 – buhalterijos, dailės mokytojo, medicinos punkto darbuotojo, mokytojo, vaikų auklėtojo mokykloje, veterinarijos gydytojo, veterinarijos slaugytojo, 3 – banko, kolūkio darbininko, konditerio, lauko darbininko, padavėjo, parduotuvės kasininko, prekybos bazės darbuotojo, valgyklos kasininko, žuvies apdorotojo, žuvies fabriko darbuotojo.

.

7 pav. *Išvardykite, kokias kalbas mokate (žm.)*

7 paveiksle matyti, kad Plungės respondentai sako, kad moka rusų ir anglų kalbas. Rusų kalbą sakė, kad moka ir (dauguma) vartoja 23 apklausti respondentai. Paklausti, kur tenka vartoti rusų kalbą, respondentai atsakė, kad kartais reikia gatvėje, per renginius, klausosi rusiškos muzikos, gidų metu, bendrauja su kolekcionieriais, padeda vaikams, reikia darbe, kelionėse, kirpykloje, *Gariūnuose*, buityje, ligoninėje, parduotuvėje, Lenkijoje. Vienas respondentas teigė, kad tiesiog kalba rusiškai, kitas – kad ši kalba jau nebereikalinga.

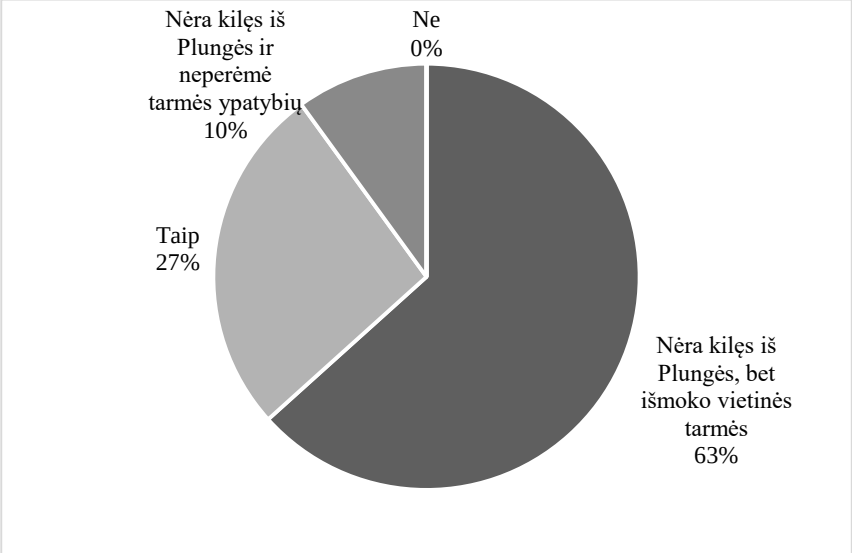
Anglų kalbą sako, kad moka 17 respondentų, tačiau vartojimo spektras šiek tiek siauresnis ir panašus į rusų kalbos. Kalbėti / klausyti / skaityti angliškai tenka sekančiais atvejais: beveik trečdaliui ši kalba reikalinga darbe ir studijose, reikia kalbant su šeimos nariais, turistais, kelionės metu, klausantis muzikos, rengiant tarptautinius projektus. Vienas respondentas padeda mokytis vaikui, antro – anglų kalba yra kaip pomėgis, o trečias pripažino, kad anglų kalbos nebevartoja.

Pavieniai asmenys įvardijo, kad moka dar keletą kalbų: vokiečių, prancūzų, ukrainiečių, latvių. 7 paveiksle matyti, kad 3 respondentai vartoja vokiečių kalbą; pastaroji reikalinga renginių, gidų metu ir kelionėse. 4 asmenys teigė, kad moka prancūzų kalbą, tačiau vartojimo sferų neįvardijo. Tokia pati situacija su ukrainiečių ir latvių kalbas mokančiais apklaustaisiais; tai buvo pavieniai atvejai ir neįvardinta, kur reikia minėtų kalbų. 2 pensijinio amžiaus respondentai pripažino, kad nemoka jokios užsienio kalbos.

Tikėtina, kad dideliam rusų kalbos vartojimui turėjo įtakos istorinė praeitis, todėl labiau buvo mokyta šios kalbos. Anglų kalba yra populiaresnė jaunesnių žmonių tarpe, tačiau ją moka ir vartoja mažiau respondentų. Užsienio kalbos daugiausia vartojamos darbo, kelionių reikalais.

2.3.5. Sociolingvistiniai kintamieji: tarminis kalbėjimas

Kadangi šio tyrimo objektas – tarmė, respondentų buvo klausta: *ar kalbate tarmiškai? Jei taip, kokiose situacijose ir kokioje aplinkoje?* Pirmojo klausimo duomenys pateikti atskirai grupuojant Plungėje ir už miesto ribų gimusių žmonių atsakymus (žr. 8 pav.).

8 pav. *Ar kalbate tarmiškai? Jei taip, kokiose situacijose ir kokioje aplinkoje?*

Apklausos rezultatai 8 paveiksle rodo labai ryškias tendencijas: beveik visi apklausoje dalyvavę žemaičiai kalba tarmiškai. Matyti, kad didžiąją dalį (19) žemaitiškai kalbančių respondentų sudaro Plungės rajone arba kitoje šalies vietoje gimę žmonės, tai sudaro net 63 % visų apklausoje dalyvavusių žmonių. Antroji pagal dydį dalis yra kilusių iš Plungės ir kalbančių tarmiškai (8) – sudaro 27 % tyrimo apimties. Atkreiptinas dėmesys į tarmiškai nekalbančius žmones: matyti, kad tokių buvo apklausta visai nedaug. Atvykėlių į Plungę ir neperėmusių šio miesto kalbos ypatybių buvo vos keli (3) – 10 %, šį skaičių sudaro būtent minėtos grupės žmonės, nes nebuvo nė vieno respondento, kuris būtų kilęs iš Plungės ir nekalbėtų tarmiškai.

Tų, kurie sakė, kad kalba tarmiškai, buvo klausta kokiose situacijose, aplinkoje ir su kokiais žmonėmis kalba tarmiškai. Paminėtina, kad daugumos respondentų atsakymai visiškai sutampa arba labai panašūs. Taigi, respondentai tarmę vartoja šiose situacijose: namuose, darbe, mokykloje per pamokas, bibliotekoje. Vienas respondentas, klausytojų paprašytas, veda ekskursijas kalbėdamas tarmiškai, keletas teigia, kad tik esant Plungėje, tačiau dauguma sako: *visur ir visada*. Taip pat prašyta įvardyti konkrečius asmenis, su kuriais kalba žemaitiškai. Dauguma įvardija šeimos narius, kolegas, draugus, keli moko vaikus tarmės, vienas respondentas drąsiai pasako, kad kartais kalba žemaitiškai su sutuoktiniu, nes pastarasis yra aukštaitis ir labai nori išmokti kalbėti žemaitiškai. Tačiau dažniausia

vartojama frazė įvardyti, kada žemaičiai vartoja tarmę, buvo *su žemaičiais – žemaitiškai*. Taip kalbėjo ne vienas tyrime dalyvavęs respondentas. Išanalizavus turimus duomenis pastebėta, kad asmenys, tarmę išmokę ir atsikėlę į Plungę, įvardija daugiau žmonių, su kuriai kalba tarmiškai, nei vietiniai respondentai.

Nukrypstant nuo anketos klausimyno ir norint išgauti išsamesnius atsakymus, kai kurių drovesnių respondentų buvo paklausta spontaniškai: *ar yra situacijų ir asmenų, kada tarmės nevartotumėte?* Kai kurių žmonių atsakymai buvo vienodi teigiamai šio klausimo versijai ir (ne)vartojimo situacijos yra tokios pačios. Keletas respondentų niekada nekalbėtų tarmiškai kelionėse, darbe ar darbo reikalais, Vilniuje, su aukštaičiais arba su tais, kurie nemoka žemaitiškai. Prieš atsakydami į šį klausimą, visi respondentai susimąstė, tačiau pripažino, kad į tokį klausimą atsakyti buvo lengviau.

Vykdant tyrimą išsiskyrė keletas respondentų. Gana išsamiai tarmės tema kalbėjo vidurinei amžiaus grupei (31 m.–60 m.) priklausantis pašnekovas (beje, pats yra gimęs ne Plungėje, o Kretingos rajone).

> *Jooa. Tai visą laiką tarmiškai. Tai ir kalbam tik ta bendrine kalba, kalbam dar irgi per renginius arba kokius oficialesnius kokius susirinkimus, susitikimus. O šiaip visą laiką tarmiškai ir stengiamės, ir puoselėti ten savo tarmę, kad nedingtų.*

Iš šios citatos matyti, kad respondentas yra tvirtai įsitikinęs, kalbant nėra pauzių ar dvejonių, iš karto užsimena apie patriotiškumą. Pokalbio metu pašnekovas užsiminė, kad mokykloje, kurioje dirba, kai kurios pamokos vyksta tarmine kalba, anot respondento, tai priklauso nuo mokytojo. Mokytojai ir kiti mokyklos darbuotojai tarpusavyje (dažniausiai) kalba tarmiškai. Respondento buvo paklausta, su kokiais asmenimis nekalbėtų tarmiškai:

> *Nekalbėčiau... Mmm, nu sakykim nekalbėčiau, jeigu būtų... mmm, užsienietis, bet supranta lietuviškai, aišku, nekalbėčiau. Jeigu tikrai nesupranta, sakykim, jeigu anas yra iš kito visai miesto ir tikrai taip pat labai sunkiai supranta, tiesiog, kad nebūtų diskomforto. Arba šiaip kokius nors jeigu būtų oficialūs susirinkimas, susitikimas, tai nekalbėčiau.*

Matyti, kad kalbantis pasirenka tarmės nevartoti tik tada, jei yra nesupratimo arba oficialaus renginio atvejai.

Toliau buvo kalbintas labai griežtas pažiūras į tarmę turintis ir vyriausiajai amžiaus grupei (daugiau nei 60 m.) priklausantis žmogus. Nors, kaip ir ką tik komentuotas respondentas, yra gimęs ne pačioje Plungėje, o rajone esančiame kaime, teigė, kad stengiasi visada kalbėti tarmiškai (kaip pats

sakė, 80 % tarmė, o likusi 20 % dalis – darbo reikalai standartine lietuvių kalba). Taip pat pasakojo, kad, mokyklos laikais, pamokos vykdavo standartine kalba, o nuskambėjus mokyklos skambučiui – visi pradėdavo kalbėti žemaitiškai. Pridūrė, kad turi būti autonomija. Kai buvo pasiteirauta respondento savijautos kalbant tarmiškai, pastarasis vienintelis atsakė priešingai nei kiti – ne jis taikosi prie kalbančiojo, o kiti prie kalbinamo respondento. Dėl tokio aplinkinių elgesio šis respondentas jaučiasi labai gerai. Kalbintas tyrimo dalyvis pristatė labai griežtas kalbines nuostatas, kurios yra glaudžiai susijusios su kultūriniais aspektais.

Vidurinei (31 m.–60 m.) grupei priklausantis respondentas teigė, kad beveik visą gyvenimą girdėjo ir vartojo tik žemaičių tarmę, o standartinę turėjo papildomai išmokti išvykęs mokytis į Vilnių. Pasakoja, kad visada ir su visais kalba tarmiškai, nebent atvykę svečiai nesupranta (respondentas dirba bibliotekoje). Į klausimą *kaip jaučiatės, kai pats kalbate tarmiškai?* respondentas tuo pačiu atsakė ir į klausimą *kaip išmokote kalbėti tarmiškai?*:

> *Gerai... Gerai...* (...) *Man reikėjo mokytis bendrinės kalbos, aš išvažiavau į Vilnių, mes netgi atsakinėdavom žemaitiškai per pamokas, vat, kas buvo. Ir, kai aš išvažiavau į Vilnių, man buvo tiesiog toks kaip lūžis, kad reikėjo pradėt šnekėt ta bendrine kalba. Ir aš bandžiau ir ten dar žemaitiškai šnekėt, bet kambariokės nesuprato, bet paskui, kai persilaužiau, tai visi sakė, kad labai taisyklingai kalbu ir kad neįmanoma net įtart, kad aš esu žemaitė, nes man buvo toks staigus lūžis, kad nei to žemaičiavimo, nei galūnių nutraukimo nebuvo. Dabar jau jau matau, kad maišau ir taip, ir taip.*

Iš pašnekovo žodžių galima spręsti, kad visgi tarmė respondentui yra svarbesnė, o standartinė užima antrą vietą ir būtų vartojama, jei pokalbio dalyviai nesuprastų ar per oficialesnius renginius tarmė netiktų.

Darbo pradžioje buvo kelta hipotezė, kad sociolingvistiniai kintamieji turi įtakos tarminės kalbos vartojimui. Paanalizavus visus Plungės miesto apklaustuosius pasidarė aišku, kad sociolingvistiniai kintamieji daro įtaką tarmės vartojimui, o tai geriausia vaizduoja komentuotų apklausos dalyvių mintys (bendri duomenys taip pat). Tarmę vartoti vengta aplinkoje, kur yra standartinės lietuvių kalbos atstovų. Gyvenamoji vieta taip pat yra svarbi tarmės vartojimui: respondentai teigia, kad tarminę kalbą koreguoja bendraudami su iš kitų miestų atvykusiais asmenimis arba patys migravę į kitą miestą studijų, darbo ar kitais reikalais.

2.3.6. Tarmiškai kalbančio žmogaus vertinimas

Tyrime dalyvavusių respondentų buvo klausta, kaip jie apibūdintų tarmiškai kalbantį žmogų. Teigiamas asociacijas tarmė kelia 17 respondentų, pastarieji į klausimą atsako taip: *puikiai*; *patinka*; *labai gražu*; *didžiuojuosi*; *aš vertinu, čia gimę ir turim taip kalbėt*; *išsilavinęs*; *pagarba*; *laikosi tradicijų*; *laikosi šaknų*; *kaimiečiai, jei nemoka*; *viskas gerai*; *sąmoningas*; *stiprus žmogus*; *gerai*; *patriotas*; *šalies mylėtojas*; *tautinis*; *savas*; *brolis / sesuo*; *juk bendrinė kalba yra padaryta, dirbtinė*; *labai gerai, parodo savitumą*. Neigiamai apie tarmę apsiliepia tik 2 Plungėje gyvenantys respondentai: *kaimietis*; *negražu*. Neutralios nuomonės apie šį klausimą liko 11 apklaustųjų: *tai įprasta*; *taip reikia*; *nežinau*; *nėra jokių asociacijų*; *normalus*; *žmogus kaip žmogus*; *neutralus*; *bendrauji ir viskas*; *savotiškas*.

Duomenys rodo, kad didžioji apklaustųjų dalis mano, kad tarmė atlieka svarbų vaidmenį, asocijuojasi su patriotiškumu, tautiškumu, tuo didžiuojasi ir gerbia. Nors nemaža respondentų dalis apie tarmę atsiliepia neutraliai, galima manyti, kad tokie pasakymai kaip *įprasta*, *normalu*, *neutralu*, turi ir teigiamą atspalvį, nes kalbinamieji nesureikšmina tarminio kalbėjimo, tai yra jų kasdienybė ir tuo didžiuojasi. Taip pat buvo balso intonacijos pakitimas, kuris rodo respondentų sutrikimą, lyg būtų atsakoma į labai banalų klausimą. Pastebėta, kad neigiamą nuomonę apie tarmę turi tarmiškai nekalbantys žmonės.

2.3.7. Vyresnių kartų tarminis kalbėjimas ir kalbos skirtumai

Apklausus respondentus apie jų tarminį kalbėjimą, buvo svarbu sužinoti tėvų ir senelių tarmės vartojimo situaciją. Apklausos dalyvių buvo klausta, ar tėvai ir seneliai kalba tarmiškai, o vėliau – ar jaučia kokius skirtumus tarp skirtingų kartų kalbos. Pirmiausia derėtų pasakyti, kad šiais aspektais neanalizuotas trečdalis respondentų (12), nes neturi šaknų nei Plungės rajone, nei pačiame mieste. 3 apklausos dalyviai atsakė šiek tiek kitaip: 1 – tėvų kalba maišyta su standartine, 2 – seneliai buvo aukštaičiai, 3 – kalba žemaitiškai, bet kitaip nei Plungėje (giminės gyvena Rietave). Visi respondentai tvirtina, kad tėvai ir seneliai tarmiškai kalba visose gyvenimo situacijose ir nesvarbu, kokią kalbą vartotų pašnekovas.

Kalbant apie tarmės skirtumus per kartas, 3, vyresni nei 70 metų, respondentai nejautė jokių tarmės skirtumų, kalba taip pat. Visi kiti pasakoja, kad jaučiamas kalbos skirtumas; labiausiai išsiskyrę atsakymai: *yra pasikeitusių arba nesuprantamų žodžių*; *tarmė ir žodynas supaprastėjo, jaunos kartos neperima senų žodžių*; *retai kažko nesuprantu, bet kitaip kalba apie orą*. Pastebėta, kad visi pavyzdžiai yra susiję su leksika, tačiau konkrečių pavyzdžių nepateikta.

Taigi, Plungėje gyvenančių ir tyrime dalyvavusių žmonių giminės tarmę vartoja visose gyvenimo situacijose, tačiau jaunesnės kartos retai perima senąją tarminę leksiką.

2.3.8. Tarmės skirtumai aplinkiniuose miestuose ir kaimuose

Tyrimo pabaigoje respondentų buvo klausta, ar jie pastebi, kad aplinkiniuose miesteliuose ir kaimuose tarminis kalbėjimas yra kitoks nei Plungėje. Tenka pripažinti, kad ne visi atsakė į šį klausimą arba tiesiog tvirtino, kad nekreipia į tai dėmesio. Pasitaikė atvejų, kai pašnekovai sutapatino tiriamojo miesto kalbą su Telšiais. Visgi, didžioji respondentų dalis žino skirtumus tarp Plungės tarminės kalbos ir kitų miestų. Pagrindiniai skirtumai išreikšti su Skuodo, Telšių, Šilalės miestų kalba, pavieniai respondentai pamini Rietavą ir Kretingą. Kalbinti žmonės pasakojo, kad Skuodo gyventojų kalboje girdima žodžių galūnių redukcija, kituose miestuose kalba kitaip apie orą, vartoja skirtingus žodžius tam pačiam reiškiniui ar dalykui įvardyti (Rietave šermenis vadina *pagrabu* arba tiesiog laidotuvėmis, o Plungėje – *budyne*; *košeliena* – šaltiena; Plungėje kopėčias vadina *drubynomis*). Daugiausia įvardyta skirtingas tarimas tarp Plungės, Telšių, Skuodo, Kretingos ir Šilalės miestų gyventojų: duona – *douna, dūna*; pienas – *peins, pins*; upė – *opis, ope*; vienas – *vins veins*; bulvė – *bolvė, bolbė*.

Iš visų pateiktų pavyzdžių matyti, kad respondentai daugiausia pastebi būtent fonetines ypatybes pagal kurias priimta klasifikuoti žemaičius: douninin kai, dūninkai ir donininkai, taip yra įvardyti keli terminai, kuriais pavadinami tam tikri dalykai ar reiškiniai. Keli respondentai tiriamo miesto tarmę sutapatino su Telšių tarme, o tai rodo žinių stoką apie tarmes.

2.4. Duomenų palyginimas

Atlikus tyrimą ir aptarus gautus rezultatus, aktualu padaryti abiejų analizuotų punktų palyginimą. Kadangi tyrimo metu paaiškėjo, kad tam tikro klausimo respondentų atsakymuose buvo ne tik panašumų bet ir skirtumų, nutarta, tyrimo anketos klausimus dar kartą paeiliui peržvelgti ir pabrėžti tik esmines detales.

Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų lytis ir amžius. Iš visų 60 apklausoje dalyvavusių žmonių (po 30 kiekviename punkte) respondentų proporcijos, lyties atžvilgiu, yra panašios – abiejuose punktuose moterų buvo apklausta daugiau nei vyrų (Biržuose 21, Plungėje 24).

Žvelgiant į respondentų amžių, matyti, kad abiejuose miestuose daugiausia apklausta antrosios (31 m.–60 m.) grupės žmonių – virš 50 % (Biržuose 57 %, Plungėje 53 %, beje, skirtumas yra tik vienas respondentas). Biržuose mažiausiai apklausta vyriausios kartos (daugiau nei 60 m.)

asmenų – 20 % (6), o Plungėje jauniausios (18 m.–30 m.) – 17 % (5). Abiejuose punktuose amžiaus grupės laikomos pačiomis svarbiausiomis, nes amžius – pradinė priežastis, kodėl atsiranda tarmės vartojimo variacija.

Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų gimimo, gyvenamoji vietos ir migracija. Labai didelis skirtumas pastebėtas analizuojant gimusius pačiuose tyrimą vykdančiuose miestuose. Skirtumas yra kone dvigubas: Biržuose gimė 14 apklausoje dalyvavusių respondentų, o Plungėje – 8 (vietiniai gyventojai). Beveik po tiek pat respondentų gimė minėtų miestų rajonuose: 7 Biržuose ir 8 Plungėje. 9 Biržų miesto apklaustieji gimė už šio punkto rajono ribų, o už Plungės rajono ribų gimė net 14 pašnekovų (atvykėliai).

Biržuose ir Plungėje gyvena didžioji respondentų dalis – 25 ir 24 kalbinamieji. 4 Biržuose apklausti asmenys gyvena sostinėje, kai Plungėje tik 1. Likę abiejų punktų respondentai gyvena Biržų ir Plungės miestų rajonuose. Nuo 2017 m. pradžios, daugiausia Biržuose gyvenančių žmonių yra 56 m. asmenys, o Plungėje 24 m. (Žemaitijos punkto oficialūs duomenys yra kitokie nei apklausos, nes, anot tyrimo rezultatų, daugiausia respondentų yra 50 m. amžiaus).

Kalbant apie gyventojų migraciją, skaičiai buvo panašūs: sudėjus duomenis, tik 5 respondentai per abu punktus nėra keitę gyvenamosios vietos. Visi Biržų miesto migravę gyventojai buvo išsikėlę į didesnius miestus, kai Plungės gyventojai migravo ne tik į didesnius ar panašaus dydžio miestus, bet ir kaimus.

Sociolingvistiniai kintamieji: Išsilavinimas, profesija ir darbas. Biržuose ir Plungėje apklausti respondentai yra išsilavinę, nes 50 % apklausos dalyvių yra įgiję aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimus. Biržuose tyrime dalyvavę žmonės pateikė platesnį išsilavinimo sąrašą; buvo paminėti dar šie išsilavinimai, kurių neminėjo Plungės gyventojai: vidurinis + profesija, profesinis po 11 kl., pagrindinis. Po 10 % respondentų neturi jokio išsilavinimo, baigtų klasių skaičius svyruoja nuo 10 iki 2.

Profesijų spektras taip pat buvo pateiktas gana nemažas. Biržuose daugiausia yra pedagogų (4) ir bibliotekininkų (2), Plungėje, taip pat, bibliotekininkų (6), keletas kultūrinės veiklos vadybininkų (2). Bendras įgytų skirtingų profesijų skaičius (be jau paminėtų) yra 33. Po 5 respondentus buvo kalbinta, kurie neturi jokios profesijos: Biržuose 3 respondentai dar mokosi, todėl tikėtina, kad ateityje profesiją įgis, visi likę 7 abiejų punktų respondentai yra baigę tam tikrą skaičių klasių.

Pastebėta, kad, bendrai sudėjus 14 respondentų (po 7 kiekviename punkte) yra nedirbantys. Biržuose 4 apklausos dalyviai jau yra pensijoje, o Plungės respondentų – 6; vienas Biržų gyventojas yra bedarbis, kiti – studentai ir moksleiviai. Biržuose teko kalbinti daugiausia muziejininkus (5), bibliotekininkus (3) ir pardavėjus (3), o Plungėje – bibliotekos darbuotojus (7).

9 Biržų miesto gyventojai teigė, kad visą gyvenimą dirba tą patį darbą arba tai yra jų pirmasis, tokių žmonių Plungėje buvo 6. Tyrimo Plungėje metu respondentai įvardijo daugiau buvusių darbų, tai rodo, kad šio miesto apklausos dalyviai yra labiau linkę keisti darbovietę.

Sociolingvistiniai kintamieji: mokamos kalbos. Biržų tyrimo dalyviai yra labiau kultūriškai išsilavinę, nes visi respondentai moka ir vartoja bent po vieną užsienio kalbą, o mokamų kalbų įvairovė didesnė nei Plungės gyventojų. Plungės mieste gyvena du apklausoje dalyvavę žmonės, kurie nemoka nė vienos užsienio kalbos. Abiejuose miestuose respondentų labiausiai vartojamos rusų ir anglų kalbos: Biržuose rusų kalbą sakė, kad moka 28, o Plungėje 23 respondentai. Anglų kalbą, sakė, kad moka 23 respondentai Biržuose, Plungėje – 17. Kai kurie Aukštaitijos tirto punkto dalyviai sakė, kad moka latvių, vokiečių, prancūzų, ispanų, švedų, norvegų, danų, lenkų ir graikų kalbas, o Žemaitijos punkto respondentai moka prancūzų, vokiečių, ukrainiečių ir latvių. Matyti, kad beveik visos Plungės respondentų mokamos kalbos nėra svetimos ir Biržų gyventojams (išskyrus ukrainiečių). Šios užsienio kalbų vartojimo sferos abiejuose miestuose buvo tos pačios: darbas, studijos, kelionės, gatvė, muzikos klausymas, renginiai, gidai.

Sociolingvistiniai kintamieji: respondentų tarmės vartojimas. Aptarus tarminį kalbėjimą abiejuose punktuose buvo pastebėta, kad tiek Biržų, tiek Plungės respondentai tarmę vartoja: 25 Biržuose ir 27 Plungėje gyvenantys apklaustieji. Pravartu paminėti, kad į šių skaičių sudėtį įėjo ne tik apklausti Biržuose ir Plungėje gimę žmonės, o ir minėtų miestų rajonuose: Aukštaitijos miesto rajone 12, o Žemaitijos net 19 respondentų. Biržų krašte tarmiškai nekalba 4 iš kitų miestų į Biržus atsikėlę apklausti žmonės ir 1 tyrimo vykdytoje vietoje gimęs, bet išsikėlęs į Vilnių gyventi studentas. Tarp Plungėje apklaustų žmonių, tarmės nevartojimo situacija yra geresnė, palyginti su minėto miesto respondentų, nes Žemaitijos tirtame punkte tarmiškai nekalba tik 3 kitose Lietuvos vietose gimę respondentai.

Tarmės vartojimo situacijos abiejuose miestuose yra labai panašios: darbas, mokykla, namai, tačiau yra ir visiškai priešingų situacijų, kurios įvardytos viename punkte, o kitame – ne, pavyzdžiui, Plungėje respondentai kalba tarmiškai ir šiek tiek oficialesnėje aplinkoje – bibliotekoje, klausytojų paprašyti renginio metu, o Biržuose – labiau buitiškoje aplinkoje: kaime, pas gydytojus, parduotuvėje, turguje. Asmenys, su kuriais kalba tarmiškai, buvo beveik identiškai įvardyti tiek viename, tiek kitame tirtame mieste: draugai, kolegos, šeimos nariai. Biržų respondentai papildomai įvardijo buvusius bendraklasius ir kaimynus, o keli Plungės respondentai tarmę vartoja mokydami vaikus. Abiejuose punktuose apklausoje dalyvavę respondentai taip pat apibūdina tarmės vartojimą: tirti aukštaičiai daugiausia tarmę vartoja su visais to krašto žmonėmis, Plungės gyventojai sakė: *su žemaičiais – žemaitiškai*. Beveik visi tarmiškai kalbantys respondentai (išskyrus keletą

atsikrausčiusių po vedybų ar kitų svarbių priežasčių) tarmės išmoko iš savo tėvų. Tai buvo pirma ir pagrindinė jų girdima kalba, todėl standartinės lietuvių išmoko vėliau.

Kone svarbiausiu šio darbo tikslu buvo laikytas išsiaiškinimas, ar sociolingvistiniai kintamieji daro įtaką tarminiam kalbėjimui. Atlikus tyrimą abiejuose miestuose ir išanalizavus gautus duomenis pasitvirtino, kad sociolingvistiniai kintamieji turi įtakos tarmės vartojimui, tačiau ne visi. Pastebėta, kad respondentų[23] lytis neparodo tarmės vartojimo įtakos – (ne)vartoja tiek vyrai, tiek moterys; kalbos vartojimo nuostatos priklauso nuo kitų veiksnių.

Respondentų amžius daro įtaką tarmės vartojimui ir manytina, kad tai yra gana reikšminga. Vyresnės kartos (vyriausios amžiaus grupės – daugiau nei 60 m.) žmonės tarmę vartoja visose gyvenimo situacijose, ir kai kurie nemoka standartinė kalbos. Jauniausia karta (respondentai nuo 18 m. iki 31 m.) tarmės vartojimą apriboja iki artimos aplinkos, kai grįžta į gimtąjį kraštą ar bendrauja su ta tarme kalbančiu žmogumi.

Taip pat jaunosios kartos tarmės vartojimui turi įtakos ir migracija (kaip ir kitoms dviem amžiaus grupėms). Išvykus į kitą miestą (nepriklausomai nuo išvykimo trukmės), kur tarmė nevartotina arba vartotina kita, linkstama tarminį kalbėjimą keisti standartine lietuvių kalba. Taip pat antrosios kartos (antroji 31–60 m. amžiaus grupė) respondentai tarminį kalbėjimą pasirenka vartoti atsižvelgiant į tam tikras situacijas ir aplinką. Tai jau sietina su kitais sociolingvistiniais kintamaisiais – išsilavinimu ir darbu.

Anot apklausos rezultatų, išsilavinimas neturi labai didelės įtakos tarminiam kalbėjimui, tačiau tai yra svarstytinas dalykas. Nors aukštojo išsilavinimo neturintys (baigę keletą klasių) respondentai tarmę vartoja, tai dar nereiškia, kad aukštąjį išsilavinimą turintys asmenys tarmiškai nekalbės. Matyta, kad tarmę vartoja įvairaus išsilavinimo žmonės, tik yra didesnė tikimybė, kad išsilavinimo neturintys respondentai tarminę kalbą vartos dažniau ir tai apims daugiau sričių. Aukštąjį išsilavinimą turintys respondentai, lygiai taip pat, kaip ir jo neturintys, tarmę vartoja jiems patogiose situacijose, tačiau manytina, kad tarmės galėtų nevartoti aukštąjį išsilavinimą turintys ir dirbantys pagal specialybę žmonės, tačiau šiame darbe tokios tendencijos neišryškėjo. Darbo įtaka tarmei taip pat yra svarstytina. Tarmės vartojimas priklauso nuo darbo pobūdžio, kolektyvo ir santykių su jais.

Nėra plačiai komentuotina situacija apie mokamų ir vartojamų užsienio kalbų įtaką apklaustų respondentų tarminei kalbai, nes šis sociolingvistinis kintamasis nepasirodė labai reikšmingas tarmiškumui. Vienintelis atvejis, kada užsienio kalba buvo siejama su tarme, buvo Biržų respondentas, kuris teigė, kad biržiečių tarmės leksikai priklauso skoliniai iš rusų kalbos, tačiau tas pats respondentas parodė, kad menkai supranta, kas yra tarmė.

[23] Apie šį ir kitus sociolingvistinius kintamuosius kalbama apibendrinus abiejų miestų apklausos duomenis.

Taigi iš visų dar kartą apžvelgtų duomenų apie respondentų tarminį kalbėjimą matyti, kad kai kurie sociolingvistiniai kintamieji daro įtaką tarmei.

Tarmiškai kalbančio žmogaus vertinimas. Respondentų išsakytos mintys apie tarmiškai kalbantį žmogų buvo suskirstytos į 3 grupes ir tiek vieno, tiek kito punkto tyrimo dalyviai pasiskirsto į visas, nes nuomonių apie tarmę buvo įvairių. Abiejų miestų respondentai tarmiškai kalbančius žmones įvardijo teigiamai (19 biržiečių ir 17 plungiškių) sakydami, kad yra gražu, kelia šypseną, asocijuojasi su patriotiškumu, tradicijomis, tai yra paveldas ir pan. Bendras neutraliai ir neigiamai vertinančių respondentų skaičius taip pat buvo labai panašus: 11 Biržų gyventojų ir 13 – Plungės (iš jų neigiamai vertina 6 žmonės). Pagrindinis skirtumas tarp vertinančių tarmiškai kalbančius žmones buvo tas, kad Biržų apklausos dalyviai, neutraliai apibūdinantys tarmiškai kalbantį žmogų, būtent tai ir turėjo galvoje, o Plungėje vykdomo tyrimo respondentai, apibūdinantys tokį žmogų neutraliais žodžiais, traktavo teigiamai, nes, kaip patys sakė, jiems tai yra per daug įprasta, natūralu ir taip turi būti, todėl tokie komentarai turi teigiamą atspalvį. Keli apklausti Plungės gyventojai išsakė nuomonę, kad standartinė lietuvių kalba yra dirbtinė, ko neteko girdėti iš respondentų Biržuose.

Vyresnių kartų tarmė. Plungės respondentų, migravusių iš kitų Lietuvos miestų buvo daugiau, taip pat šio miesto gyventojų giminių minėtame mieste ar rajone nėra – šiuo klausimu nebuvo analizuoti 12 respondentų, kai Biržų punkte tokių buvo 8. Likę abiejų punktų respondentai teigė, kad tiriamuose miestuose ir rajonuose gyvenantys tėvai ir seneliai tarmę vartoja arba vartojo visose gyvenimo situacijose, su visais žmonėmis, o kai kurie standartinės lietuvių kalbos nemoka arba nemokėjo. Tarp Biržuose apklaustų, buvo daugiau respondentų (6), kurie teigė, kad tarminė kalba nesiskiria nuo vyresnių giminaičių nei taip atsakiusių Plungėje (3). Aukštaitijos punkte kalbinti respondentai pateikė konkrečių pavyzdžių, kas skiriasi jaunesnės ir vyresnės kartų tarminėje kalboje – buvo įvardyta tarminė leksika, ko nepadarė Žemaitijos punkto pašnekovai. Abiejų miestų respondentai sutiko, kad jaunesnės kartos neperima vyresniųjų žmonių kalbos ypatybių.

Tarmės skirtumai už tiriamų miestų ribų. Lyginant abiejų miestų gyventojų atsakymus į klausimą apie tarmės skirtumus aplinkiniuose miestuose ir kaimuose, visgi didžioji dalis respondentų jaučia skirtumus tarp tam tikrų kitų punktų. Tiek Biržai, tiek Plungė, įvardijo kitokias fonetines ypatybes turinčius žodžius aplinkinėse vietovėse.

Probleminiai klausimai. Po viso tyrimo ir analizės iškilo esminis ir probleminis klausimas: ką (kai kurie) Biržų miesto respondentai laiko tarme? Toks klausimas buvo iškeltas po keleto respondentų dvejojimų ir nuomonės keitimo be aiškios priežasties.

Kalbant apie pačią tarmę abiejuose tyrimo vietose, buvo pastebėta, kad pasiteiravus jaunesnių žmonių, ar sutiktų dalyvauti apklausoje, buvo siūlyta kalbinti vyresnius asmenis. Anot respondentų, vyresnė karta geriau moka kalbėti tarmiškai, tai reiškia, kad tarmė Biržuose ir Plungėje

gyvenantiems ir apklausoje dalyvaujantiems asocijuojasi ne tik su geromis emocijomis, bet ir su vyresnio amžiaus žmonėmis.

Viso tyrimo metu pastebėta, kad Plungės miesto respondentai lengviau sutinka kalbėti apie tarmę, yra atviresni, drąsesni, bendrauja nuoširdžiau, labiau plėtoja savo mintis. Biržų miesto apklaustieji bijo daug kalbėti, ypač apie asmeninius dalykus (darbas, gimimo ir gyvenamoji vietos), tačiau muziejaus ir bibliotekos darbuotojai drovūs nebuvo.

Vienas iš ryškiausių pastebėjimų tyrimo metu tiek viename, tiek kitame punkte buvo respondentų prisitaikymas prie apklausos vykdytojo. Iš pradžių buvo girdėti labai ryškus tarminis kalbėjimas, o pašnekovui supratus, kad tyrimo vykdytojas vartoja standartinę kalbą, visi 60 respondentų savo tarmę šiek tiek supaprastino manydami, kad gali kilti neaiškumų ir, galbūt, apklausos vykdytojas nesupras ir atsiras diskomfortas. Tokios situacijos rodo, kad didžioji tarmiškai kalbančių ir tyrime dalyvavusių žmonių dalis prisitaiko prie aplinkinių kalbos ir leidžia juos suprasti.

Išvados

Tarmės suvokimas. Didžioji apklaustų respondentų dalis supranta ir pabrėžia fonetinius ir ypač leksinius tarmių skirtumus. Tarmė siejama su šalies paveldu, istorija, tradicijomis, taip pat su vyresnio amžiaus žmonėmis. Kai kuriems Biržuose apklaustiems žmonėms trūksta tarmės suvokimo žinių. Biržuose atlikto tyrimo metu iškeltas probleminis klausimas: ką (kai kurie) Biržų miesto respondentai laiko tarme?

Tarmės vartojimas. 86,67 % visų apklausos dalyvių tarmę vartoja namuose, darbe, gatvėje. Tarmės nevartojantys respondentai nėra gimę tiriamuose miestuose. Plungės miesto respondentai tarmę vartoja ir oficialesnėje aplinkoje, o Biržų respondentai – daugiau buitinėje. Tarmė vartojama bendraujant su atitinkamo krašto žmonėmis.

Tarmės kitimas per kartas. 33 % apklausos dalyvių artimieji nebuvo tirti, nes nėra gimę Biržuose, Plungėje ir minėtų miestų rajonuose. Vietiniai respondentų tėvai ir seneliai tarmę vartoja arba vartojo visose gyvenimo situacijose, kai kurie nemoka ar nemokėjo standartinės lietuvių kalbos. Biržų miesto respondentai įvardijo tarminės leksikos pavyzdžių, kurios neperima jaunesnės kartos; pavyzdžių neįvardijo Plungės respondentai.

Sociolingvistinių kintamųjų įtaka tarmės vartojimui. Tarmės vartojimui turi įtakos:

a) amžius – vyriausios kartos respondentai tarmę dažniausiai vartoja visose situacijose, jauniausia – tik artimoje aplinkoje, viduriniosios kartos tarminiam kalbėjimui turi įtakos ir kiti sociolingvistiniai kintamieji;
b) migracija – išvykus iš tarminio punkto, tarmę pakeičia standartinė lietuvių kalba;
c) darbas – tarmės vartojimas priklauso nuo darbo pobūdžio ir kolegų ir santykių su jais;
d) iš dalies išsilavinimas ir darbas (tai probleminiai ir dar atskirai tirtini atvejai);
e) mokamų kalbų ir lyties įtaka tarmės vartojimui nenustatyta.

Be pagrindinių šio darbo tikslų, tyrimas parodė keletą bendrų dalykų:

- abiejuose punktuose daugiau buvo apklausta moterų negu vyrų.
- Respondentų dauguma abiejuose punktuose – vidurinės amžiaus grupės (31 m.–60 m.) respondentai; Biržuose daugiau apklausta vyriausios amžiaus grupės (daugiau nei 60 m.) respondentų, o Plungėje – atvirkščiai.
- Biržuose buvo apklausta daugiau vietinių (tiriamame mieste gimusių) gyventojų, o Plungėje yra daug atvykėlių ne tik iš kitų Žemaitijos punktų, bet ir visos Lietuvos.

Literatūra

Aliūkaitė Daiva 2008: *Tarminio kalbėjimo suprantamumas: apriorinės eilinių bendruomenės narių nuostatos*. Prieiga internetu: http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/4/4 (žiūrėta 2017-05-18).

Aliūkaitė Daiva 2009: *Perceptyviniai dialektų tyrimai: mentalinis žemėlapis*. Prieiga internetu: http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2009~1367166941280/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content (žiūrėta 2017-05-18).

Bacevičiūtė Rima, Ivanauskienė Audra, Leskauskaitė Asta, Edmundas Trumpa 2004: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Bauer Robert 2011: Quantitative Study of Sociolinguistic Variation. Prieiga internetu: http://www.linguistics.hku.hk/cou/adv/ling6023/Lect2B%20Quantitative%20Sociolinguistics%202012011.pdf (žiūrėta 2017-05-20).

Gaižauskaitė Inga, Valavičienė Natalija 2016: *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: VĮ Registrų centras.

Leskauskaitė Asta 2014: Lietuvių tarmių skirstymas: skiriamieji požymiai. *– XXI a. pradžios Lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*.

Pukevičiūtė Agnė 2015: *Rytų aukštaičiai panevėžiškiai: klasterinė analizė ieškant tarmiškumo. Prieiga internetu*: https://www.researchgate.net/profile/Agne_Cepaitiene/publication/316103084_Rytu_aukstaiciai_panevezi skiai_klasterine_analize_ieskant_tarmiskumo_Eastern_Aukstaitian_of_Panevezys_Cluster_Analysis_in_Search_of_Dialecticism/links/58f0877aaca27289c21006e4/Rytu-aukstaiciai-panevezi skiai-klasterine-analize-ieskant-tarmiskumo-Eastern-Aukstaitian-of-Panevezys-Cluster-Analysis-in-Search-of-Dialecticism.pdf (žiūrėta 2017-05-21).

Šaltiniai

Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga internetu: http://www.stat.gov.lt/ (2017-05-06).

Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga internetu: http://www.lkz.lt/ (žiūrėta 2017-05-21).

Lingvodidaktikos terminų žodynas. Prieiga internetu: http://www.lsk.flf.vu.lt/file/Lingvodidaktikos_terminu_zodynas___2012_2.pdf (žiūrėta 2017-05-22).

Summary

Key words: perceptual dialectology, dialect, interview, sociolinguistic variables, region, rating.

This Bachelor's thesis *Regional variability from perspective of perceptual dialectology (case of Biržai and Plungė)* is about comparison of two different dialect's usage, perception, analysis dialect variation by different generations and importance of environmental influence. Research were conducted by qualitative interviewing method, also research conducted from participants who was selected by variation sampling. Questionnaire was made by leading institute of Lithuanian language which was performed investigation *Modern geolinguistic research in Lithuania: the optimization of network points and the interactive dissemination of information*. Used material for the research was 60 people of different ages (30 in each city: Biržai and Plungė). During the research was proved, that not all the participants understands dialect equally, also, that there is dialect variation between different generations and influence by environment. This research could be useful for linguistics, sociolinguistics and those, who are interested in usage and variation of dialect.

Priedai

1. Regioninio variantiškumo empirinio tyrimo klausimyno šablonas:

Vardas (-ai) ir pavardė:

1. Gimimo metai:
2. Tiksli gimimo vieta:
3. Dabartinė gyvenamoji vieta:
4. Ar kuriuo nors metu esate keitę gyvenamąją vietą? Jei taip, įvardinkite ją
5. Išsilavinimas:
6. Profesija:
7. Kur dirbate dabar, kuo?
8. Kur dirbote anksčiau, kuo?
9. Išvardykite, kokias kalbas mokate
10. Ar visas mokamas kalbas vartojate? Jei taip, kur kiekvieną iš jų vartojate?
11. Ar kalbate tarmiškai? Jei taip, kokiose situacijose ir kokioje aplinkoje?
12. Su kokiais asmenimis kalbate tarmiškai?
13. Ar Jūsų seneliai kalba tarmiškai? Jei taip, kokiose situacijoje ir kokioje aplinkoje?
14. Ar Jūsų tėvai kalba tarmiškai? Jei taip, kokiose situacijoje ir kokioje aplinkoje?
15. Kaip esate susiję su tarme? Kaip išmokote kalbėti tarmiškai?
16. Kaip apibūdintumėte žmogų, kuris kalba tarmiškai?
17. Kaip jaučiatės, kai patys kalbate tarmiškai?
18. Ar skiriasi Jūsų tarminis kalbėjimas nuo tėvų/senelių tarminio kalbėjimo?
19. Ar jaučiate, kad aplinkiniuose kaimuose/miesteliuose žmonės kalba kitaip? Jei taip, apibūdinkite savais žodžiais skirtumus.